

UNIVERSITAT DE BARCELONA.
ESTUDI GENERAL DE LLEIDA, 1991

POBLACIÓ, FAMÍLIA I TREBALL A LA LLEIDA
DEL SEGLE XVI.

Tesi presentada per a l'obtenció del grau de doctora per:

MARIA JOSÉ VILALTA I ESCOBAR.

Director: **Dr. ROBERTO FERNÁNDEZ DÍAZ.**

UNIVERSITAT DE BARCELONA.
ESTUDI GENERAL DE LLEIDA, 1991

POBLACIÓ, FAMÍLIA I TREBALL A LA LLEIDA
DEL SEGLE XVI.

VOLUM PRIMER

Tesi presentada per a l'obtenció del grau de doctora per:

MARIA JOSÉ VILALTA I ESCOBAR.

Director: **Dr. ROBERTO FERNÁNDEZ DÍAZ.**

2.7 - EL REGNE DE VALÈNCIA, UNA SOCIETAT FRAGMENTADA.

La complexa personalitat del poble valencià actual no és gens diferent de la que ha anat conformant en el decurs del seu passat històric. J. Casey parla de personalitat dividida entre la possibilitat de consolidar-se com a nació amb trets diferencials propis, de participar de la tradició catalana, arrelada en la llengua comuna, o bé de lligar-se als destins de Castella, centre vertebrador tradicional de la seva vida econòmica (155). A més a més, també el territori està dividit en jurisdiccions, tant senyoriales com eclesiàstiques com reial, regions que conformen territoris de majoria morisca, davant el predomini cristià, zones d'horta front zones de seca, interior i litoral, són tots elements no negligibles a l'hora d'entendre les peculiars evolucions dels agrupaments humans de Llevant. El regne de València és "per se" un microcosmos exemplificador de la realitat del mosaic peninsular.

Durant el segle XVI, València visqué en estreta dependència dels destins castellans. Era una de les més importants capitals financeres del regne i es consolidà com el port de sortida cap a la mediterrània, exhaurida momentàniament la vitalitat del Principat. La bellesa de moltes de les restes arquitectòniques que conserven els carrers de la ciutat ens parla clarament de la disponibilitat de diners i del poder efectiu d'una societat clarament senyorial, el pes de la qual va generar el suficient malestar popular com per a propiciar l'inici d'una de les més actives revoltes socials de l'època, les "germanies". Aquest no fou, però, l'únic dels centres de conflicte. La dualitat moriscos-cristians vells va ser

(155)- J. Casey, El Reino de Valencia en el siglo XVII Madrid 1983 p. 1

peculiarment dramàtica a l'hora de valorar els costos humans de l'expulsió, no solament en persones, sinó en enduriment senyorial i en trasbals de l'economia camperola. Són dos factors a tenir necessàriament en compte més endavant.

Abans, però, cal revisar quin és l'estat i línies actuals de recerca. Les terres levantines han estat especialment privilegiades pels estudis de demografia històrica, tot i que la quantitat no estalvia la dispersió en els continguts, ni les disparitats entre les metodologies emprades i l'abast dels resultats obtinguts. Algunes reunions científiques han donat peu i carta de naturalesa a la sistematització de l'anàlisi dels comportaments poblacionals al llarg de l'Antic Règim (156), preocupació que s'ha vinculat directament a la recerca des de l'àmbit universitari. En aquest sentit, cal dir que la disponibilitat de bons registres parroquials ha propiciat la recerca sobre aquest material, desenvolupant la metodologia de la reconstrucció de famílies (157). A més, paral·lelament, s'ha endagat una tasca fonamental de concentració i catalogació dels registres parroquials conservats provinents de diferents zones del conjunt del

(156) Es tracta de la celebració del Tercer Congrés d'Història de la Medicina el 1972 i del Primer Congrés d'Història del País Valencià el 1974 i, amb posterioritat, del Primer Congrés de Demografia del País Valencià celebrat el 1986 (Actes publicades sota el títol de Estudis sobre població del País Valencià, a València el 1986 la secció segona del qual (història moderna) va ser coordinada per J. M. Pérez García i M. Ardit.

(157) Dins d'un ampli conjunt de recerca sobre els tres segles de la modernitat cal destacar pel que fa als estudis en base a la utilització de llibres sacramentals que inclouen el segle XVI R. Belando Carbonell Estudio demográfico de Monóvar (siglos XVI-XIX), Alicante 1982, J. S. Bernat Martí, "El movimiento natural de la población de la serra d'en Gaiceran en los siglos XVI y XVII", Penyaolosa num. 7-8 1980, J. Brines Blasco "Aportación al estudio de la demografía del País Valenciano. La comarca de Valldigna durante los siglos XVI al XIX", Actas del Tercer Congreso Nacional de Historia de la Medicina, Vol. II 1972, J. V. Martí Evolución de la población de Forcall (1541-1870). Contribución a la demografía histórica valenciana, tesis de licenciatura inédita, València, Universidad de València, 1978, Facultad de Medicina, J. V. Martínez Perona Una baronía de señorío laico. Pedraña y Bugarra (1570-1720), tesis de licenciatura inédita, València, Universidad de València, 1977, Facultad de Geografía e Historia, A. Mestre "Estudio de la demografía de Oliva a través de los archivos parroquiales después de la expulsión de los moriscos", Estudis, núm. 1 1972, P. Pla Alberola La población del Marquesado de Guadalest en el siglo XVII, Alicante 1983, juntament a altres articles, F. Pons Fuster Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750), València, 1980, T. Ripollés González, Evolución de la población en Bechi (1573-1870). Contribución a la demografía histórica valenciana, tesis de licenciatura inédita, València, Universidad de València, 1979, Facultad de Medicina.

territori (158), aspecte remarcable per tal com ha permés l'aparició d'alguns articles al respecte que, sovint, són tasca prèvia al treball posterior d'investigació. Juntament a les fonts parroquials, el regne de València disposa de nombrosos censos generals (1510, 1527-28, 1563, 1565-72, 1585-87, 1602, 1609), la fiabilitat dels quals és en general bastant migrada, sobre tot pel caire parcial de la població que es consigna (159). La matèria primera permet suposar que la recerca tindrà un bon suport, cal ara precisar quines han estat les grans línies de l'evolució de la població del regne.

Sembla ser que València no va patir un dur estroncament durant la Baixa Edat Mitja com el que va col·lapsar la vida de les gents del veí Principat. La ciutat no s'aturà, mentre que els termes i jurisdiccions dels voltants van viure una trajectòria desigual motejada de crisis puntuals i

(158): Entre altres cal destacar els reculls de M.A. Badenes Martín i altres "Archivos parroquiales y demografía histórica. Modelo de catalogación aplicada a los 'quinquevibr' de la comarca de els Ports" Estudis d'Història Contemporània del País Valencià num. 1. 1980. J. Ballester i altres "Los archivos del Valle d'Albaida. Resumen del inventario" Estudis d'Història Contemporània del País Valencià num. 4. 1984. M.R. Blasco Martínez, "Inventario del archivo de Penaguila. Fondos parroquial, notarial y municipal" Revista del Centro de Estudios Alicantinos num. 31. 1980. J.M. Ibarra Foigado, "Los archivos municipales eclesiásticos y notariales de la provincia de Castellón" Serfabi, VIII. 1950-51. E. Juan Redal, "Catálogo del Archivo Parroquial de la iglesia de la Asunción de Aleugas" Anais 1982. V. Martínez Morella, "Inventario del Archivo Parroquial de Santa María de Alicante" Alicante 1955, també "Inventario del Archivo Parroquial de Benidorm", Alicante 1957. J.M. Moreno Royo, "El Archivo Parroquial de S. Juan Bautista de Manises" Actas de Primer Congreso de Historia del País Valenciano, vol. I. 1976. V. Pons Aïda, "El archivo parroquial de Ayora. fondos manuscritos" Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea, num. 2. 1983. A. Poveda Ayora, "Los archivos parroquiales de la comarca del Alto Mijares" Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, LVII. 1981. R. Robles Lluch, "Catálogo y nuevas notas sobre las rectorías que fueron de monacos en el Arzobispado de Valencia y su repoblación (1527-1663)" Anthologica Annua, X. 1962. F.J. Sánchez Puertas, Catálogo de los archivos parroquiales de Orihuela (San Salvador, Santa Justa, Santiago) 2 vols. tesi de llicenciatura inèdita, València, Universitat de València, 1983. Facultat de Geografia i Història; J. Vicens, "Registros parroquiales de la villa de Pego i la importància actual de llur conservació per a la sistematització demogràfica de la història" Cuadernos de Pego, núm. 1. 1976.

(159): R. García Cárcel comenta l'anàlisi efectuat per P. Ferrer Naranjo, en el sentit de què solament són mínimament fiables els de 1563 i 1602, mantenint una valoració carregada d'escepticisme pels de 1527-28, 1565-72, 1585-87 i 1609. Solament tres d'aquests censos recullen la població mixta de cristians i moros i la primera meitat del segle queda notablement deixada de banda. Vegeu P. Ferrer Naranjo, Los moriscos de la Corona de Aragón a través de las listas de embarque, tesi de llicenciatura inèdita, Barcelona, Universitat Autònoma, 1974, Facultat de Geografia i Història, citat per R. García Cárcel a "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI", Cuadernos de Geografía, num. 18. 1976, p. 49.

freqüents oscil·lacions (160). L'entrada al XVI va ser suau, esdeveniments més durs arribarien d'immediat enmig d'una conflictiva revolta social, la repressió de la qual va significar un clar triomf per al domini senyorial, fet de vital importància per a l'esdevenidor de les classes populars valencianes. Aquest fou el gran signe que definí la peculiar trajectòria del poblament. La repressió exercida sobre els que es van revoltar com a moviment agermanat va ser la primera gran bastonada a l'aparentment tranquil la evolució dels efectius poblacionals.

R. Garcia Cárcel delimita la cronologia de les etapes de la primera meitat de la centúria en funció d'aquest conflicte. Així de 1451 a 1510, període on s'anà gestant el posterior esclat, es pot observar una lleugera tendència a la davallada, amb fluctuacions desiguals que van fer que la població de la ciutat passés de 15 000 focs al 1483 a 11 432 al 1510, de 1511 a 1523 es desenvolupà el conflicte, que tindria dures repercussions fou un autèntic "trauma demogràfic", i de 1523 a 1525 es va produir una visible recuperació, autèntic "take off" de la tendència secular, que, evidentment, va estar plagada de desigualtats en els ritmes - no oblidem la importància i protagonisme de les escameses de pesta (161)-, amb zones definitivament enfonsades i altres amb trajectòries

(160) "La ciutat de València per la seva prosperitat demogràfica, contrastava amb la decaruguda Barcelona. El fogatge de 1483 li atribuïa 15 000 focs, tres vegades més gran que Barcelona. Era la ciutat més important de la península (...). Des del 1418 any en què el fogatge li atribuïa 8 000 focs, la seva població havia gairebé duplicat (...). La crisi demogràfica es féu sentir tanmateix, almenys a la zona del regne de jurisdicció reial, ascens demogràfic entre el 1430 i el 1451 seguit d'una disminució entre el 1460 i el 1480 any a partir del qual s'iniciava una certa estabilització amb tendència alcista." J.M. Sairach i E. Durán Historia dels Països Catalans. Deis orígens a 1714. Vol II. Barcelona 1981 p. 1001. Per a una visió de conjunt del període reviseu J. Climent i altres De les Germanies a la Nova Planta. Història del País Valencià vol III. Barcelona 1989 pp. 20-22 i 97-114.

(161)- La revisió de les dades de la documentació de la ciutat permet constatar la seguida i incidència de les crisis de pesta, sobre tot en els darrers anys del segle XV i primers del XVI. Vegeu V. Pérez Moreda Las crisis de mortalidad p. 247-256 i R. Garcia Cárcel "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI" Cuadernos de Geografía, num. 18, 1978 p. 61, qui demostra la continuïtat del cicle pestilent des del 1411 al 1524 a través de les referències consignades en els dietaris valencians (1428-1439 amb 7 200 morts; 1450 amb 11 000; 1459 amb 12 000; 1466 amb 12 000; 1475-1478 amb 1 100; 1508 amb 300 morts diaris i per acabar amb continuïtat de 1519 fins el 1523-24).

irregulars (162). A partir d'aquest punt, el creixement es va fer palès arreu. La tendència secular va resultar clarament alcista, cosa que es constata en revisar les quanties censals. Les xifres no precisen de gaires comentaris: 1505 amb 13.022, 1561 amb 17.871 (sende incloure nobles i clergues), 1565 amb 19.121, 1571 amb 23.206, 1584 amb 24.029, pràcticament estable al recompte del 1589 (24.787) i amb una certa davallada al 1602 amb 23.830 veïns (163).

No hi ha dubte de quines són les grans línies d'evolució del poblament. Un cop superat i reprimat el conflicte social de principis de segle, València participà del mateix tipus d'expandiment demogràfic que havia caracteritzat la vitalitat de l'interior peninsular. La ciutat s'expandí, es diversificà la vida als seus barris i els marges per encabir l'activitat urbana es van fer, dia a dia, insuficients (164). Així a l'igual que Castella, els anys centrals de la centúria foren una autèntica edat d'or, prova del directe lligam que unia el funcionament d'ambdues economies. Entre 1530 i els anys 80 del segle, l'auge poblacional es generalitzà per totes bandes, la densitat global del regne augmentà (arribant als 24 hab./Km²) i són diverses les ciutats que ultrapassaren el miler de veïns: València capital, Oriola, Xàtiva, Alzira, Ontinyent, Alacant. L'augment poblacional es pot quantificar als voltants del 51% i, entre 1565 i 1609, el nombre de focs passà de 64.075 a 96.730, amb un creixement més notable per part de la

(162)- No és aquí el centre del nostre interès, però cal dir que la verificació duta a terme per R. García Cárcel intenta rebatre una tesi tradicionalment acceptada que feia coincidir la repressió del moviment agermanat amb l'inici del creixement i la vitalitat de l'expandiment poblacional. Ningu no dubta que després de la tempesta, si les condicions són favorables reneix la calma, però la demografia continua presidida per la mateixa tònica "irregularidad demografica de antiguo régimen". Vegeu per a un més ampli balanç "El censo de 1510", pp. 62-66.

(163)- Xifres ofertes per J. Casey, El regne de València..., p. 11, provinents de censos efectuats sobre algunes comunitats valencianes, majoritàriament de cristians vells que pagaven antics impostos a la Corona.

(164)- Segons R. García Cárcel el resultat de la revolta va deixar petjades importants en la vida urbana. Es nota arreu el debilitament econòmic de les classes populars i la consolidació de l'èlit senyorial que, a l'igual que en altres ciutats, concentrà el seu hàbitat en barris molt concrets. (Vegeu "Notas sobre población y urbanismo en la Valencia del siglo XVI", Serfaj, XXV, 1975, pp. 135-153).

comunitat morisca (70% front al 45% dels cristians) (165). Tant en el món rural com en l'urbà, la situació era similar (166), amb una notable i capdal diferència estructural amb molt importants connotacions: la ciutat s'estagnà abans (a l'inrevés que a Castella), mentre que el camp va seguir la seva forta puixança, fins el gran estrall de principis de la següent centúria: l'expulsió dels moriscos.

Aquest va ser, probablement, el fet més significatiu de la demografia de la València moderna. L'expulsió va alterar considerablement la vitalitat rural, sense que, tot i la importància de les xifres, es pugui considerar com a causa d'una forta crisi demogràfica. Entrem-hi amb més detall. Segons J. Casey, amb la sortida dels moriscos es va perdre un terç de la població del regne, cosa que va generar el més fort trasbals a una demografia que havia evidenciat una continuïtat en l'expandiment durant l'anterior centúria (167). En aquest sentit, cal precisar que, a finals de segle la població del regne voltava els 400 mil habitants (168), un 30% dels quals, aproximadament, eren moriscos (habitants dels secans de l'interior) i un 70% cristians vells (pobladors de les terres de reg i del litoral) (169). El balanç permet quantificar la pèrdua als voltants d'uns 120 000 moriscos, a

(165)- Segons B. Bennassar La España del siglo p. 85 i J.E. Gelabert "Economía y sociedad" Historia de España. 5. El Siglo de Oro. Siglo XVI Barcelona, 1988 pp. 214 i 216.

(166)- Per no fer excés en el ball de xifres, dessem constància d'un exemple puntual en l'àmbit rural. En el cas de Bellreguard, localitat situada entre Gandia i Oliva, al sud de l'actual província de València, les quanties poblacionals reflecteixen una evolució similar: al 1510 eren 67 els veïns; al 1527: 80; al 1563: 96; davallant al 1572 a 81; per a créixer notablement al 1585 amb 137; fins els 165 de 1609 any que marca l'origen d'una forta inflexió (1622 amb 44). Vegeu Casanova Muñoz Purg L'antic règim demogràfic a una comunitat rural: Bellreguard (1605-1919) Bellreguard 1987 p. 47.

(167)- J. Casey El regne de València p. 5.

(168)- Segons J.M. Pérez García, eren 362 000 que a principis del XVIII van passar a ser 426 000 amb un taxa de creixement intercensal anual de 1,34 per mil. ("La demografia espanyola peninsular" p. 7).

(169)- Sobre la quantia de la població morisca i la importància econòmica de la seva expulsió, vegeu l'estudi clàssic de R. Chabas "Los moriscos de Valencia y su expulsión" El Archivo. Revista de Ciencias Históricas, IV 1890 pp. 373-388. T. Halperin Dongui: Un conflicto nacional: moriscos y cristianos viejos en Valencia, Valencia, 1980; "Recouvrements de civilisations: les morisques du royaume de Valence au XVIIe siècle", Annales E.S.C. XI 1956; H. Lapeyre Geografía de la España Morisca, Valencia, 1986. Cal dir que la base fonamental sobre la qual es basen les conclusions d'aquests autors provenen de l'avaluació de censos valencians que inclouen referències a la quantia i distribució territorial de la població morisca.

qui caldria sumar els damnificats per pestes i crisis de subsistència i, en conjunt, sumarien un nombre d'individus proper als 150.000. Així, en síntesi, es podria dir que, a mitjan segle XVII, els efectius poblacionals es troben al mateix nivell que abans de l'arrencada del segle XVI.

Valoracions posteriors, han matisat la gravetat del fenomen en el sentit de puntualitzar la realitat efectiva d'una davallada que, juntament a la incidència dels efectes de la crisi que pateix el conjunt de la monarquia (pesta finisecular, desestructuració agrària, estroncament industrial i comercial, crisi urbana), afecta el territori, sense frenar la línia que es va consolidar amb el creixement del XVI. J.M. Pérez García i M. Ardit són contundents en afirmar que el segle XVII no és una fase ni de crisi ni d'estancament demogràfic (170). A més, els estudis locals permeten constatar una clara tendència a l'alça durant el XVII, que es troba en la base de la vitalitat del XVIII i permet omplir part de l'espai encara per repoblar amb el suport d'una forta onada migratòria que arriba al territori valencià, incentivada per l'activitat de la vida comercial portuària i íntimament lligada a centres de vital importància, com Alacant (171).

Aquesta absència d'una paralització s'ha pogut constatar a través dels estudis dels comportaments poblacionals més vinculats a l'estructura de la família. Pel que sembla, l'edat d'accés al matrimoni era baixa, típica de l'àrea mediterrània, comportament comú tant per les

(170): J.M. Pérez García i M. Ardit "Bases del crecimiento de la población valenciana en la Edad Moderna" Estudios sobre población el País Valencià València, 1988

(171): Des de fonada de francesos del segle XVI fins les gents que arriben al segle XVIII atreta pel ritme de ciutats com ara Alacant, passant per la redistribució de gents per tal de repoblar els territoris abandonats pels moriscos i deixats sota jurisdicció senyorial al llarg de tot el segle XVII, és notable el tràfec de gents que pul lulen i que arriben a la perifèria lleuantina. A principis del XVIII, es nota un pes superior dels territoris del sud per sobre dels més despoblats dels voltants de Castelló situació que en bona mesura, ha perdurat fins l'actualitat. Per a una síntesi de tota aquesta procees en la seva plasmació d'evolució al segle XVIII, vegeu P. Ruiz Torres, "El país valenciano en el siglo XVIII: la transformación de una sociedad agraria en la época del absolutismo" R. Fernández (ed.) España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar Barcelona, 1985 pp 155-169

famílies cristianes com morisques (172), propiciat per la disponibilitat de terres i pel manteniment d'un sistema d'herència en què la distribució és homogènia entre els germans. Casar-se aviat permetia que cada parella tingués un elevat nombre de fills, fet que garantiria un sòlid creixement natural de la població, al qual s'afegia un elevat nombre de casaments amb un dels cònjuges vidus i unes moderades taxes de mortalitat. En conjunt, tots aquests elements han servit per a reflexionar sobre la dualitat entre els comportaments de la Mediterrània i els de l'interior, realitat que, a poc a poc, en el decurs del temps condicionarà evolucions poblacionals diferenciades (173).

2.8 - ARAGÓ, UN EXPANDIMENT INUSUAL.

Els territoris de l'antic Regne d'Aragó es poden considerar, en bona mesura, com a part constituent de la perifèria mediterrània per dos motius. El primer prové del pes del llegat d'una tradició històrica que vinculà els seus destins als del Principat català i el regne de València en una unitat institucional sota la denominació de Corona d'Aragó. El segon rau en el fet que molts dels esdeveniments que configuren la dinàmica de

(172)- La precocitat matrimonial dels moriscos és constatada per tots els investigadors encara que no sempre implica unes taxes de natalitat més elevades a causa de les precàries condicions de vida en que aquests, sovint, es trobaven. Són conclusions en les quals estan d'acord J. Casey (*El Reino de Valencia*, pp. 16-31) i B. Vincent ('Les morisques d'Extremadure au XVIè siècle' *Annales de Démographie Historique*, 1974, pp. 431-448).

(173)- Tal realitat dona peu a la proposta de definició d'un model avançat per en J. M. Pérez García, en particular per les potencialitats de creixement que té al darrera, encara que una tan temprana edat d'accés al matrimoni sigui part d'un model matrimonial propi de societats tradicionals. Pensem que és més útil la caracterització dels comportaments abans que la delimitació precisa de models estàtics. Per a una millor caracterització de les realitats de base, vegeu la recerca de J. I. Iborra Lerma, 'Estudio demográfico de Manises en los siglos XVI y XVII', *Estudios sobre población*, i *Resengo y Señorío en el Camp de Morvedre*, Sagunto, 1981, pp. 49-95, J. V. Martínez Perona, *Una baronía de señorío laico*, i 'Demografía y alimentación en la baronía de Pedralba y Bugarra (1610-1720)', *Estudios*, núm. 6, Valencia, 1977, pp. 123-143, P. Pla Aiberola, *La población del Marquesado de Guadalest*, pp. 77 i ss i Casanovas-Muñoz-Puig, *L'antic règim demogràfic*, pp. 89-139, entre altres.

la vida dels aragonesos tenen molts punts en comú amb el que s'escau als anteriorment citats territoris. Aragó és una indiscutible línia de frontera entre el que passa a l'interior peninsular i els batecs de la perifèria.

"El siglo XVI aragonés es una centuria de gran violencia" (174). Entrem amb energia en la caracterització del segle. La terra aragonesa ha estat, tradicionalment, un exemple de la manera com el despoblament pot afectar unes determinades línies d'evolució econòmica y de transformació del país. Curiosament, el segle XVI va ser un dels pocs períodes de la seva història on la vitalitat de l'expandiment en el nombre dels homes i les dones assolí un inusual protagonisme enmig d'una societat en moviment continu, plena de trasbals i de lluites, en i entre tots els seus grups constituents.

No són moltes les coses que sabem amb certesa de la història moderna d'Aragó, però tenim ja algunes "intuïcions" notables. Com diu G. Colás: "En este vacío documental debemos recurrir una vez más, es el sino de los especialistas en Historia Moderna de Aragón, a la valoración personal" (175). La perspectiva és exagerada, malgrat que conté un fons de veritat. La recerca sobre l'evolució poblacional de l'Aragó modern va consolidant la seva trajectòria des de principis dels anys 70, moment en què es van llegir les primeres tesis que empraven els registres parroquials com a base fonamental de la investigació (176), tesis que han inaugurat

(174)- Sense pal·liatiu aquest és el calificatiu que li atorguen G. Colás Latorre i J.A. Salas Ausens Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos. Zaragoza, 1982, p. 13

(175)- G. Colás Latorre "Los moriscos aragoneses y expulsión" Destierros Aragoneses. Zaragoza, 1988, p. 197

(176)- M. C. Ansón Calvo Demografía y sociedad urbana en la Zaragoza del siglo XVII. Zaragoza, 1977. M. I. Espinosa, La población de las parroquias de San Pablo y Santa Magdalena en la primera mitad del siglo XVIII, tesis de licenciatura inédita. Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1972. Facultad de Filosofía y Letras. J.A. Salas Ausens, La población de Barbastro en los siglos XVI y XVII, Zaragoza, 1981. A. Moreno, Ejes de los Caballeros en la transición de los siglos XVII y XVIII, tesis de licenciatura inédita, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1978, Facultad de Geografía i Història i, també del mateix autor, La población del norte de Aragón en los siglos XVII y XVIII, tesis doctoral inédita, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1982. Facultad de Geografía i

una encara tímida línia de recerca demogràfica i socio-econòmica, limitada de manera molt important per la precària disponibilitat de recursos documentals. Problema que no és de cap de les maneres negligible des del moment en què, per exemple, no es conserven censos generals sobre la població aragonesa al segle XVI (177). Així, l'evolució dels contingents humans s'ha d'analitzar a través del que es consigna en dos recomptes de les centúries veïnes: el de 1495, de vital importància per valorar la manera com s'inicia aquest turbulent segle XVI després d'un conflictiu final del període baix medieval (178), i el de 1650, ja sumit enmig dels recomptes evidenciadors de la decadència imperial. En l'àmbit local, se'n conserven alguns pel XVII com el de 1643 de Saragossa o els de 1617 i 1685 de Barbastro, que, en qualsevol dels casos, sols ens permeten emmarcar la tendència evolutiva del poblament de les ciutats censades en el del regne. A tot això, l'ajuda atorgada pels registres parroquials tampoc és notòria, tot i que ha delimitat amb més precisió les tendències. La distribució dels registres és desigual en el territori i, solament, s'ha intentat fer una recopilació-inventari com a guia per a la posterior recerca (179). En la dècada dels 80, els estudis, en base a aquest suport documental, s'han

Història sense oblidar que a tota aquesta generació també hi pertanyen els estudis de J. Maiso González sobre pesta i moriscos "Noticias de la peste de Zaragoza de 1652". Estudios del Departamento de Historia Moderna, 1973. "La peste de Huesca de 1651 y 1652". Estudios del departamento de Historia Moderna, 1975. "La cuestión morisca en Balbuente (1567-1700)". Estudios del Departamento de Historia Moderna, 1976. G. Colás Latorre, La batalla de Caspe en los siglos XVI y XVII, Zaragoza, 1978.

(177)- Cal dir que segons J. A. Salas Ausens, el que per Castella ha estat considerat com un document demogràfic de capital importància, el "Censo de Tomas Gonzalez" per Aragó en la majoria dels casos, no és més que una còpia del de 1495, per la qual cosa és inútil per a establir quanties de població acceptables per principis del segle XVII. Vegeu "Aragón en el censo de Tomas Gonzalez. Anàlisi crítica". Estudios del Departamento de Historia Moderna, núm. 78, 1979, pp. 357-375.

(178)- Cens que ha estat estudiat, entre altres, per J. de Asso, Historia de la economía Política de Aragón, Zaragoza, 1947. A. Serrano Montalvo, "La población altoaragonesa a fines del siglo XV". Pirineos, núm. 31-32, Zaragoza, 1954, pp. 201-233.

(179)- A. Lorés y Turmo, "Síntesis de los datos demográficos y económicos contenidos en los libros parroquiales recopilados en el Archivo Diocesano de Huesca". Segundas Jornadas sobre el estado actual de los Estudios sobre Aragón, vol. II, Zaragoza, 1980, pp. 569-572. i, també una valoració de possibilitats feta per M. C. Anón Calvo, "Los archivos parroquiales como fuente para la investigación de la historia de Aragón". Primeras Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón, Zaragoza, 1979.

anat incrementant de tal manera que ja estem en disposició de ratificar el que les primeres intuïcions semblaver, proposar pel que fa a l'evolució en el nombre dels habitants (180).

Sense paliatius, el segle XVI demogràfic aragonés fou un període de creixement, solament comparable en intensitat al posterior XVIII (181). Segons el cens de 1495, la població del regne es podria quantificar en 51.540 focs, xifra representativa de l'inici d'un període de recuperació, després d'una llarga etapa de trasbals demogràfic i econòmic (182). Des d'aquest punt i fins la propera dada censal, l'expandiment sembla indubtable arreu i, així, al recompte del 1650 la població regnícola augmenta fins els 70.737 veïns.

Les referències d'algunes de les principals ciutats estudiades així ho confirmen de tal manera que la verificació de l'auge assoleix una important homogeneïtat territorial. Saragossa, capital del

(180)- Entre alguns estudis posteriors podem citar P. Rico y M.J. Lapeña, 'Aproximación a la población de Tarazona 1531-1715' Tarazona, Tarazona, 1980, pp. 223 i ss.; I. Martínez, La Almunia de Doña Godina en el siglo XVI: la tierra y los hombres, tesi de llicenciatura inédita, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1980, Facultad de Filosofía y Letras; P. Vicente González, La Almunia de Doña Godina en tiempos de Felipe III. Población y aspectos económicos, tesi de llicenciatura inédita, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1979, Facultad de Filosofía y Letras; R. López Batalla, La población de Estadilla (Huesca) en el siglo XVIII. Estudio de demografía histórica, Huesca, 1987; S. Castillo Espinosa i A. Serrano Martínez, 'La dinámica de la población de Jaca durante los siglos XVIII-XIX', Aragonia Sacra, núm. 1, 1986, pp. 75-95; F.J. Doménech Villegrosa, 'La fecundidad legítima en Mealla (1643-1733)', Jerónimo Zurita. Revista de historia, núm. 57, 1988, pp. 129-156; altres tesis de llicenciatura llegides darrerament a la Universitat de Saragossa com les d'A. Parnilla Hernández, Calamocha 1650-1850. Estudio demográfico; P. Gurria García, La población de Torrecilla, núcleo artesanal de la sierra de Cameros en el siglo XVIII; M.C. Lorés Domingo, La población de Ayerbe en el siglo XVIII. Resulta obvi comentar que la preferència per estudis del XVIII no és casual, sinó imposada, sovint, per la disponibilitat o no de fonts documentals.

(181)- E. Fernández Clemente i G. Pérez Sarrón certifiquen una rotunda afirmació del segon en el sentit que 'Aragón experimentó un gran crecimiento entre 1711 y 1787 duplicando su población (igual que al siglo XVI) ganando peso relativo en el conjunto español y que se trató de un crecimiento bastante uniforme en todo el territorio...', cosa que no va obviar el fet de seguir mantenint un estat de dependència econòmica. Vegeu 'El siglo XVIII en Aragón: una economía dependiente', R. Fernández (ed.), La España del siglo XVIII, pp. 565-629, esp. pp. 587-89.

(182)- L'etapa final de l'Edat Mitjana va ser, com gairebé arreu, un període turbulent. Des del 1429 al 1495, la població havia crescut en un 20% (de 42.683 focs als 51.540), malgrat la presència ininterrompuda de la pesta des del 1488, la plaga de llagosta de 1495 i les conseqüents sequeres de fam, crisi de subsistència i augment de la mortalitat implicats. Són dades de G. Colás Latorre i J.A. Sales Ausens, Aragón en el siglo XVI, p. 19.

regne, tenia, a les acaballes del XV, 3.968 focs que augmentaren a 4.451 al 1548, segons aprecia J.I. Asso (183). Barbastro passa de 455 veïns al 1495, a 515 al 1508 arribant als 800 al 1610 per a davallar a 736 al 1650 (184). Calatayud veié expandir-se els 3.515 veïns de 1495 fins els 5.620 de 1610 (185). En l'actual província d'Osca, la ciutat d'Estadilla augmentà de 96 veïns, en la primera de les dates censals, a 200 al 1610, cosa que suposà un 1,15% d'increment anual, patint "a posteriori" una brutal baixada que la va deixar amb 32 veïns al 1650 (pèrdua d'un 74%) per efectes de la guerra catalana (186). I, en un altra àrea territorial, pobles del senyoriu de la Catedral d'Osca, com són Yéqueda, Banastás i Tabernas passaren de 53 cases al 1495 a 64 al 1565; mentre que Morilla augmentà de 9 a 15 veïns al llarg del segle (187). No importa la jurisdicció, ni la zona geogràfica, ni la majoria racial o religiosa dominant. Aragó al segle XVI observava el continu creixement en el nombre dels seus pobladors. El balanç permet apuntar que es va produir una duplicació, per terme general, passant de 200 mil habitants a 400 mil, aproximadament, entre les dues dates censals extremes de 1495 i 1610 (188). Amb tot, la densitat de la població no es va incrementar de manera notable (al voltant dels 5 hab./Km²), cosa que parla ben a les clares del baix punt de partida.

Si sembla que l'expandiment queda indubtablement verificat, tot i que encara manqui molta base de recerca per omplir, el que

(183)- J.I. Asso, Historia de la economía política, citat per G. Colás i J. Salas Aragón en el siglo XVI, p 21

(184)- Tendència que ratifica l'estudi de les corbes baptismals que reflecteixen un clar moviment a l'alça durant el XVI, mentre que la davallada és la tònica de la següent centuria fins ben bé 1717 on es torna a notar una certa recuperació. Salas considera aquesta línia evolutiva com una bona exemplificació del que passa en el conjunt del regne. Segons J.A. Salas Ausens, La población de Barbastro, pp 129-131

(185)- Segons V. Bietza de Ory, "Demografía de la comunidad de Calatayud en el siglo XVII", Jerónimo Zurita. Cuadernos de historia, núm 25-26 Zaragoza, 1976, pp 55 i ss

(186)- R. López Batalla, La población de Estadilla, pp 45-46

(187)- J.M. Latorre Cina, "Los señoríos del Cabildo de la Catedral de Huesca (Siglos XVI-XVII)", Jerónimo Zurita. Revista de Historia, núm 58, Zaragoza, 1988, pp 51-52

(188)- A. Canellas López (dir.), Aragón en su historia, Zaragoza, 1980 p 254

cal és atrevir-se a identificar les causes que li donen suport. Segons G. Colás i J.A. Salas, cal parlar de causes i de frens del creixement (189). Entre els precipitants, cal citar, en primer lloc, la importància que va assolir la vertebració de l'auge poblacional amb l'expandiment agrari, cosa que es posà de manifest en la colonització de noves terres i en l'extensió del reg, sobre tot en la zona central de la vall de l'Ebre (190). En segon, la potenciació de la vida urbana que comportà un notable desenvolupament de les activitats artesanals i de les transaccions mercantils (191) i, en tercer, la força de l'onada migratòria que reocupà un territori quasi buit, fugint de la saturació demogràfica de la zona sud de França, que va omplir de neguit els carrers i places de gairebé tots els territoris de la Corona d'Aragó.

Sembla ser que la sobrepoblació de la França meridional i la devastació i inestabilitat causada per les Guerres de Religió van propiciar la fugida. La proximitat territorial, la llarga tradició de convivència històrica, les possibilitats d'oferta de treball en uns territoris que havien patit una notòria despoblació en els darrers segles i la presència de nombrosos intercanvis comercials eren tots factors a sumar a l'hora de valorar la importància i causes d'una original onada migratòria, que, en el cas aragonés, va perdurar fins ben entrat el segle XVIII, a diferència de Catalunya que va veure decaure el ritme cap els anys 20 del segle XVII,

(189)- G. Colás y J.A. Salas Aragón en el siglo XVI, pp. 19-65 on expliciten les característiques principals del marc socio-econòmic de l'Aragó del XVI

(190)- Per a una més detallada precisió dels canvis que es produeixen en el món agrari de l'època vegeu G. Colás Letorre La agricultura aragonesa en los siglos XVI y XVII, Zaragoza, 1980

(191)- Vegeu G. Redondo Veintemillas Las corporaciones de artesanos en el reino de Aragón en el siglo XVII. bases para su estudio en la ciudad de Zaragoza, tesi doctoral inèdita, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1979, Facultad de Filosofía y Letras i Los premios en Aragón durante la Edad Moderna, Zaragoza, 1981, J.I. Gómez Zorraquino El comercio en Aragón durante el siglo XVI. la familia Zaporta, tesi de licenciatura inèdita, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1981, Facultad de Filosofía y Letras i del mateix autor Los mercaderes en el Aragón de los siglos XVI y XVII, tesi doctoral inèdita, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1985, Facultad de Filosofía y Letras

anys ja sumits en greus desordres estructurals. Aragó va continuar éssent atractiu perquè l'expulsió dels moriscos havia deixat un dur buit laboral i humà per omplir. L'arribada de francès (192) no va quedar exempta de generar enfrontaments diversos. La gent no els va acceptar amb facilitat i la vida a les ciutats i als camps, on es van assentar majoritàriament, va veure sorgir noves hostilitats a sumar a les violències diverses que caracteritzaven la vida en aquest mogut segle XVI (193).

Però, no tot va ser creixement, també van ser molts els frens, els límits que van impedir que l'auge arribés a ser capaç de transformar les bases que regien el funcionament de la vida del regne. En primer lloc, res no va canviar en l'estructura productiva i, per tant, els sostres que arreu van deturar l'auge del XVI també van actuar a Aragó. Les males collites foren freqüents (194) i, més important encara, la pesta era una de les ineludibles companyes de la vida diària (195), tot i que a

(192)- Cal no oblidar que segons referències dels tribunals inquisitorials evidentment cautelosos davant la penetració de possibles hugonots, els càlculs valoratius de la importància de l'arribada del contingent francès es xifraven, en un expedient del 1577 en una cinquena part de la població del regne i al 1609 en un quart augmentant a un terç al 1635. Tot i ser estimacions exagerades, reflecteixen sense ombra al dubte la realitat del fet migratori des de França cap a les terres aragoneses.

(193)- Les conclusions valoratives dels efectes i importància de l'arribada dels francesos a Aragó es poden trobar molt ben especificades en un article breu però modèlic en plantejar els temes fonamentals vinculats al tractament de la qüestió i que ha estat la base de les referències aquí aportades. Vegeu J.A. Salas Ausens "La inmigración francesa en Aragón en la Edad Moderna", Estudios del Departamento de Historia Moderna Zaragoza, 1965-66, pp. 51-77 i, també del mateix autor, dos articles previs: "Los registros parroquiales como fuente para el estudio de la inmigración francesa en Barbastro entre dos centurias (siglos XVI-XVII)", Argensola, núm. 79-84, Huesca, 1975-77, pp. 67-84 i "La inmigración francesa a Barbastro en los siglos XVI y XVII" Estudios de Historia Moderna, Zaragoza, 1977, pp. 41-84.

(194)- Segons Coles i Salas, la cronologia té una significativa següida: 1547, 1557, 1563, 1571, 1572, 1582, 1583 són anys de penúria per a tots.

(195)- Molts van ser els anys assolats per pestes: 1488-95, 1507-8, 1519, 1523, 1529-30, 1539, 1563-67. Cal dir que la pesta més important del segle va ser la del darrer dels períodes citats que va assolir la seva màxima virulència entre 1564-65 i que va generar una intensa preocupació entre els conciutadans i tractadistes de l'època, entre els quals destaca l'obra de J.T. Porcell, Información y curación de la peste de Caragoga y preservación contra la peste en general, Zaragoza, 1565. Entre els estudiosos actuals que més directament s'han ocupat sobre el tema de la pesta destaca J. Maeso González amb una bibliografia àmplia que abarca fonamentalment els marges cronològics dels importants cicles pestilents del segle XVII. Vegeu "Noticias de la peste de Zaragoza de 1652", Estudios del Departamento de Historia Moderna, 1973, pp. 17-46, "La peste de Huesca de 1651 y 1652", Estudios del Departamento de Historia Moderna, 1975, pp. 141-164, "Aspectos del Hospital de Gracia y de Aragón bajo los Austrias", Estudios del Departamento de Historia Moderna, 1978, pp. 267-321, La peste, Zaragoza, 1978 i La peste aragonesa de 1649 a 1654, Zaragoza, 1982.

finals de segle, no va assolir, ni de lluny, el destacat protagonisme que va tenir als territoris castellans amb aquella devastadora escomesa que B. Vincent va qualificar certerament de "pesta atlàntica" (196). El territori no estava preparat per a canalitzar un tan vital expandiment i aviat es van fer sentir els efectes de la sobrepoblació a través de conflictivitats socials molt diverses, algunes marginals com el bandolerisme i altres al mateix cor de la vida urbana en els "concejos".

Resta, però, un darrer tema d'ineludible plantejament. Quan hom revisa el mapa dibuixat per H. Lapeyre intentant delimitar territorialment la geografia de l'Espanya morisca, se n'adona de la notable concentració que acumula el territori aragonés. Els moriscos vivien a la ribera de l'Ebre i a les valls dels seus afluents, terres riques on es podia calcular que hi havia, aproximadament, al voltant de 14.109 focs de moriscos que representaven un 20% del total de la població aragonesa (197). La societat dels cristians vells no havia realment tolerat la integració després de les conversions i tot seguia, perillosament, gairebé igual (seguien funcionant amb concejos a part, ningú no els va equiparar les prestacions feudals respecte als membres de la religió oficial, etc.) (198)

(196)- V. Pérez Moreda és contundent al respecte: "una evidencia del mayor interes en cuanto a la delimitación geográfica de este ciclo epidémico se desprende del examen de las curvas extraídas en zonas aragonesas. En ningún caso, a pesar de la excelente calidad de casi todos sus registros en esas fechas, se manifiesta la más mínima elevación de las cifras anuales de defunciones por encima de la tendencia normal, de donde se deduce la ausencia de cualquier tipo de crisis de mortalidad. Decididamente, la epidemia de 1596-1602 no fue una más de las pestes mediterráneas, salvando incluso el territorio aragonés debe calificarse en rigor como una peste exclusivamente castellana". Vegeu Las crisis de mortalidad... p. 265

(197)- Dades de H. Lapeyre, Geografía de la España... pp. 116-119

(198)- Les desigualtats entre les dues comunitats és un dels trets fonamentals que G. Colás remarca com a base dels conflictes posteriors: "el morisco no se fijaba en lo que ocurría en los secanos aragoneses, sino en su vecino cristiano viejo, que, como él, trataba tierras de regadío de superficies y calidad semejante. La comparación no podía resultarle más negativa. Mientras la explotación de su vecino estaba exenta o sólo parcialmente sometida a renta, la suya soportaba exacciones que alcanzaban hasta el 33% de la producción. En su comparación se sentía explotado y relegado a la condición de ser el soporte fundamental del señor aragonés. Consciente de su discriminación, exigirá, desde su condición de bautizado, una mejora de las cargas que pagaba siendo mudéjar, petición que nunca fué atendida. Colono a perpetuidad, el morisco definirá el potencial económico, el prestigio social y el poder político de los señores aragoneses...". p. 202)

Els moriscos aragonesos eren majoritàriament camperols (un 90% dels qual sota jurisdicció senyorial) (199) i la seva expulsió, escassament conflictiva, va posar en perill l'estabilitat de moltes economies senyorials que, de cop i volta, van deixar d'ingressar bona part d'una renda feudal que la monarquia havia tradicionalment protegit i ajudat a consolidar (200). Si a finals del XVI, moltes de les arque dels senyors estaven esgotades per la incapacitat manifesta de mantenir un determinat ritme de consum; l'expulsió de bona part de la força de treball sobre la qual se sustentaven va convertir moltes ruines en inevitables (201), tot i la força del creixement natural i de l'onada de gents vingudes d'altres territoris. Al final de tot el procés de creixement, només va restar una societat empobrida, abocada a la ruralització com a única possibilitat efectiva de subsistència i amb una economia depenent de l'exterior. El creixement poblacional aragonés va assolir la seva fortalesa, en part, perquè anava lligat a transformacions agràries, però les pervivències d'un model de societat tradicional, poc oberta a novetats i anclada en arcaïques tradicions, amb tots els conflictes polític-institucionals que li eren inherents, va frenar qualsevol possibilitat efectiva de ruptura.

(199)- Segon G. Colás un 11,62% sota jurisdicció reial, un 68,85% sota jurisdicció senyorial laica i un 19,53% senyorial eclesíastica. Vegeu "Los moriscos aragoneses" p. pp. 198-199.

(200)- Sobre la definició i bases de funcionament del règim senyorial aragonés vegeu G. Colás Latorre "El régimen señorial en Aragón", Jerónimo Zurita. Revista de Historia, num. 58, Zaragoza, 1988, pp. 9-29.

(201)- La recerca sobre la situació de les economies senyorials així ho sembla confirmar. A. Abadía ratifica el que E. Ciscar, pel cas valencià, va denominar com a "conflicto censalista" base d'una "auténtica parálisis económica". J. Reglá també va coincidir en constatar la misèria i destrucció de tots aquells que vivien dels censals carregats sobre moriscos (A. Abadía Irache "La enajenación de rentas señoriales en Aragón en el siglo XVI", Jerónimo Zurita. Revista de Historia, num. 58, Zaragoza, 1988, pp. 61-99, esp. 94-99). G. Colás en aquest sentit, ratifica que el cost de l'expulsió no va recaure tant en els senyors que, a la llarga van continuar conservant els mitjans de producció, com en els censalistas i prestamistes que van veure davallar bruscament bona part dels seus ingressos ("Los moriscos aragoneses" p. p. 214-215).

2.9- EL PRINCIPAT CATALÀ, LA TRAJECTÒRIA D'UN "REDREÇ".

Arribem ja al final d'aquest que ha estat un llarg recorregut (202) El que s'esdevingué en l'evolució del nombre dels homes i les dones del Principat ha estat pauta a seguir per tal d'entendre la dualitat evident entre els ritmes de les perifèries i els de la decadència de l'interior peninsular. L'obra de P. Vilar, modèlica en tots els sentits, va donar moltes de les claus que després han estat pautes insubstituïbles per a entendre la progressiva bifurcació en uns camins que es pretenien unitaris, si més no pel que fa als afers polítics. Si la crisi en les activitats de govern nacional i l'ur projecció internacional no és la única peça vàlida per a entendre la davallada progressiva de l'auge castellà, tampoc no serà la fi del poderiu de les potències marítimes l'única causa que condicioni les peculiars evolucions en el poblament i en els moviments econòmics

(202) Arribem al final del recorregut sense haver sortit del territori peninsular, tal i com havíem anunciat al principi. Amb tot no ens volem quedar sense donar una breu repassada a algunes de les principals aportacions sobre l'estudi de la població balearica al principi dels temps moderns. Vegeu, entre altres: E. Fajarnés, El pauperismo en Ibiza en el siglo XVI, Palma de Mallorca, 1929; B. Font, "La población de Mallorca desde Alfonso VI hasta Fernando el Católico", XI Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1973; M. P. Heras Salord, El tránsito demográfico de Ciudadella (siglos XVI-XIX), tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1975; Facultat de Geografia i Història; A. López de Meneses, "La peste negra en las islas Baleares", VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1959, pp. 331-344; Moll, A. Segura i J. Suau, Cronología de las crisis demográficas a Mallorca, Siglos XVIII-XIX, Palma de Mallorca, 1983; A. Segura i J. Suau, "Estudi de demografia mallorquina: l'evolució de la població", Randa, vol. 16, 1984, pp. 52-88; "La demografia històrica de Mallorca", Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, año IV, núm. 1, 1986, pp. 52-88; F. Sevillano Colom, "La demografia de Mallorca a través del impuesto de morabati: siglos XIV, XV y XVI", B.S.A.L., t. XXXIV, 1974, pp. 233; i es. J. Suau, "Demografia rural mallorquina del segle XVIII", Mayurqa, núm. 16, 1976; O. Vaquer Bennesser, "La nupcialidad en Felanitx (Mallorca en los siglos XVI y XVII)", Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, año II, núm. 2, 1984, pp. 31-38; Una sociedad de Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI. Demografía, estructura de la propiedad, economía, t. I, Mallorca, 1987; T. Vidal Benedito, "Tres siglos de demografía menorquina (1570-1820)", III Jornades d'Estudis Històrics Locals, 1985; i "Aproximación a la demografía històrica menorquina", Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, año IV, núm. 2, 1986, pp. 23-53; del mateix autor amb J. Gomila, "Menorca: tres siglos d'evolució demogràfica (1570-1870)", Estudios Balearicos, núm. 17, 1985, pp. 9-26.

Abans, però cal detenir-se a observar quina ha estat la trajectòria que han desenvolupat els qui s'han preocupat en descabdellar el fil dels esdeveniments (203). Cal, en aquest punt dir, que el panorama roman ben il·luminat, en el sentit que, tot i les sempre eternes mancances, s'ha assolit un important volum de recerca fonamentalment provinent de tres vies principals: primera, les aportacions monogràfiques preliminars de la mà dels tres grans mestres de la història de la demografia catalana: P. Vilar, J. Nadal i E. Giralt (204); segona, una llarga línia d'erudició local, moguda fonamentalment per la passió historicista de molts voluntariosos investigadors, els resultats dels quals són sempre útils, tot i que metodològicament i científica desiguals; i, tercera, la potència de la recerca encarrilada des del món universitari que, en les dues darreres dècades, ha assumit el màxim protagonisme, ha diversificat els enfocaments i mètodes i ha intentat difondre l'abast, l'amplitud i, a la vegada, els indubtables límits de la recerca en l'estat actual dels nostres coneixements (205)

(203)-Voldria aquí fer constar que, probablement, aquestes línies poden pecar d'innecessàries per tal com en la seva redacció em precedeixen importants balanços valoratius a títol d'estat de la qüestió fruit de la necessitat imposada pel ritme actual de la investigació dispersa però amb resultats ja molt sucosos. Mestic referint a les aportacions de F. Muñoz Prada i J. Soler Serratosa, "La demografia històrica catalana de los siglos XVI a XVIII: un balance bibliográfico del decenio 1974-1984" Demografía Histórica, pp. 269-290 i a tres importants articles d'Antoni Simón: "La demografia històrica en Catalunya: un balance bibliográfico" Boletín de la Asociación de Demografía Histórica, Año VII, num. 2, 1989, pp. 37-60; "La població catalana a l'època moderna" Exemplar no publicat, i "La família catalana en el Antiguo Régimen" a J. Casey i altres, La familia en la España..., pp. 65-93.

(204)- Sens dubte ni que siguin de tots sobradament conegudes cal citar dues monografies fonamentals, no solament en la recerca sobre el Principat, sinó punteres en el panorama peninsular. Vegeu P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals, 4 vols., Barcelona, 1986 (Edició original francesa del 1962) i J. Nadal i E. Giralt, La population catalane de 1553 à 1717. Immigration française et autres facteurs de son développement, Paris, 1960.

(205)- La reunió del Primer (1984) i Segon (1988) congressos d'història moderna de Catalunya ha posat sobre la taula algunes de les principals línies de recerca que s'estan consolidant majoritàriament des de l'àmbit universitari. Cal destacar una certa dispersió en els plantejaments, enfocaments i qualitat dels resultats, la majoritària joventut dels participants, qui en un altre àmbit van organitzar i promoure les Primeres Jornades de Joves Historiadors Catalans (1984) publicades sota el títol La història i els joves historiadors catalans, Barcelona, 1986. Amb tot, cal deixar constància que la major part de la recerca es decanta cap al segle XVIII (Segon Congrés), moment del despegament català. Pel que fa al XVI, les comunicacions presentades al Primer Congrés són: N. Castell Calzada, "Els moviments migratoris en la Catalunya moderna: el cas de la immigració envers la ciutat de Girona (1473-1576)"; J. Dantí i Riu, "Les crisis de mortalitat a la Catalunya pre-litoral i el Vallès Oriental als segles XVI-XVII"; A. Benet i Clarà, "La població de la ciutat de Manresa als segles XVI i XVII" i a les

Estat que, no obstant, depèn, en una mesura fonamental, de la disponibilitat de fonts documentals. En aquest sentit, cal dir que no hi ha ni un pla sistemàtic de recerca (com és molt lògic dins una universitat amb tendència a afavorir l'aïllament), ni una proposta de catalogació exhaustiva de les fonts documentals (206), tot i alguns intents individuals referits principalment a la documentació eclesiàstica (207). A aquest fet, s'uneix l'absència de recomptes censals (el més reconegut recopilador dels quals és sens dubte J. Iglésies) (208) amb una projecció suficientment àmplia com per abastar tota la cronologia dels segles de la modernitat, problema al qual s'han intentat cercar diverses solucions alternatives.

Un cop verificat que el Cens més útil per als territoris castellans, el "Censo de Tomás González", incorpora en l'apèndix del final

Jornades de Joves Historiadors. M. Planas i Roig. "Variacions estacionals en la demografia de l'Antic Règim Castelló d'Empúries del segle XVI al XIX" on també cal destacar la comunicació de J.M. Deigado Ribas "Història Moderna de Catalunya: el que s'ha fet i el que cal fer (1974-1984)".

(206)- Seria aquí precís entrar en valoracions sobre la manera com s'ha endegat l'elaboració del Pla d'Arxius intentant catalogar de manera sistemàtica tots els recursos disponibles de la xarxa municipal: proposta bona "per se" però duta a terme de manera que difícilment facilitarà la tasca de la recerca per problemes en la catalogació i absència de possibilitats de concentració documental.

(207)- Són encara molt escasses les aportacions en aquest sentit i provenen majoritàriament dels centres on amb posterioritat s'ha intentat consolidar una línia de recerca preocupada per l'àmbit de la demografia històrica. Cal citar els reculls i valoracions de M. Galera Monegal Bibliografia geogràfica de la ciutat de Barcelona: la població vol II Barcelona 1978 (referida a aspectes bibliogràfics i actualment ja endarrerida); R. Alberch i J. Nadal i Ferreres, Bibliografia històrica de les comarques gironines. La ciutat de Girona, vol. I Girona 1982 i els directament vinculats a fonts documentals: J. Busquets i J. Nadal Ferreres Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines: inventari dels arxius parroquials de la diòcesi Girona 1975 i C.H.M. (Investigadors Catalans d'Història Moderna) Inventari de les fonts documentals de l'edat moderna a la comarca d'Osona Barcelona, 1980; J.M. Recasens i Comas "La població de la ciutat de Tarragona (Segles XVI-XVIII). Estudi de les fonts" Primer Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Concili de Barberà i Priorat Tarragona, 1980 pp. 15-23; F. Muñoz i Prades i J. Vidal i Pla "Els arxius parroquials del Bisbat de Barcelona. Fonts per l'estudi de la demografia catalana" APCHMC, Vol. I Barcelona, 1984, pp. 13-21; A. Simón "Fonts i Arxius" Equip Brodia "Les fonts per a l'estudi de la vida quotidiana a la baixa Edat Mitjana i els inicis de l'Era Moderna" R. Serra i Rotés, "Els arxius de les masies del Berguedà" i Badia-Roque-Tió-Vilamala "Estat de la qüestió: inventari de l'Arxiu Municipal de Vic" totes quatre a La història i els joves investigadors pp. 15-31: 113-136.

(208)- Pel que fa als recomptes que fan referència al marge cronològic del segle XVI i dècades anteriors, les seves principals aportacions són Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI, Barcelona 1957; Pere Gil i la seva geografia de Catalunya, Barcelona, 1949; El poblament de Catalunya del segle XVI al XVIII, Barcelona, 1960; El fogatge de 1553. Estudi i Transcripció, 2 vols., Barcelona 1979-81.

dades de la Corona d'Aragó que, en el cas del Principat, reproduïen les del fogatge de 1553 (209), era necessari cercar noves vies per a facilitar la recerca i delimitar la situació de la població en la segona meitat del segle XVI i primera del XVII. Per al 1567, R. García Cárcel ha trobat un cens inquisitorial realitzat amb la finalitat d'establir un major control sobre la població i fixar amb eficàcia l'entramat i xarxes de poder de la institució (210) i, al 1626, ja en l'inici de l'etapa crítica de la següent centúria, J. Nadal extrapola els resultats d'un cens vigatà, que, en teoria, hauria de ser comú per a tot el Principat, per a fer un càlcul aproximatiu de l'estat de la població en una data mancada de qualsevol altre tipus de referències (211)

Amb tot, les coses no han quedat aquí. Sovint la sensació de dispersió que assoleixen els estudis de demografia històrica catalana dels segles de la modernitat prové de l'abundància de recursos documentals que els diversos investigadors han emprat per tal d'assolir la finalitat última de perfilar, no tant les grans quanties d'evolució del poblament (problema la solució definitiva del qual segurament no existeix, a l'igual que a la resta dels territoris peninsulars), sinó, cosa més important, avaluar la força, components i comportaments més directament lligats a l'evolució de la demografia rural i urbana. Així, han proliferat estudis sobre les fonts fiscals elaborades per a la recaptació d'impostos locals (212), les

(209)- Vegeu la part de "Población del Principado de Cataluña en 1559" publicada per J. Ruiz Almansa, que atorga al Principat un total de 62 432 focs (xifra lleugerament més reduïda que els 65 263 del fogatge i escassament versemblant per tal com coincideix amb un període considerat d'auge demogràfic ("La población de España en el siglo XVI. Estudio sobre los recuentos de vecindario de 1594 llamados comunmente "Censo de Tomás González". Revista Internacional de Sociología, III, 1943, p. 139

(210)- Per a una presentació de les dades sumàries del cens per col·lectes, vegeu R. García Cárcel, Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII, vol. II, Barcelona, 1985, pp. 20-21

(211)- J. Nadal, "La població catalana als segles XVI i XVII", a J. Nadal Ferreres (coord.), Historia de Catalunya, Salvat, IV, Barcelona, 1978, p. 52-58. Les dades originals del cens han estat estudiades per A. Pladevall, "Un cens general de Catalunya de 1626, fins ara desconegut", Ausa, Vic, 1973, pp. 3-13

(212)- Vegeu l'estudi fet en base al impost de "mandatge" i "coronatge" per R. García Cárcel i M. V. Martínez Ruiz, Población, jurisdicción y propiedad del Obispado de Gerona, siglos XIV-XVII, Girona, 1976

franqueses per a permetre l'estada en una ciutat als forasters (213), els registres d'aprenents i mossos de les confraries, els capítols matrimonials i tota l'amplíssima gama de recursos qualitatiu que es desprenen de la documentació notarial (214), els registres d'hospitals, com a base per a estudiar les malalties, l'alimentació i l'abastiment, els serveis sanitaris i la higiene, l'arribada de nou-vinguts a les ciutats (215) etc., les diverses, però, escasses talles municipals com a eines per a delimitar l'estructura socio-professional, destacant els cadastres del XVIII com a peces insubstituïbles (216), i una llarga llista sempre en dependència de la capacitat d'imaginació de l'investigador de torn i de les disponibilitats ofertes pels arxius locals.

Tot i que l'amplitud de perspectives és un fet, encara resta molt a delimitar a través d'una font demogràfica bàsica com són els llibres sacramentals. Si bé l'avaluació de les tendències demogràfiques a través de la natalitat, la nupcialitat i la mortalitat tenen al seu darrera un cert important volum de recerca, cal dir que la metodologia de la reconstrucció de famíles no s'ha convertit en una eina de treball de forta difusió. A part de la recerca iniciada per J. Nadal (217), que no ha tingut deixebles

(213)- L'estudi, anteriorment citat de N. Castells sobre la immigració francesa a Girona a principis de l'Edat Moderna n'és un bon exemple

(214)- Es podria citar per exemple l'article de J. Ameiàng 'A note on marriage contracts as a source for the social history of early modern Barcelona' Estudis Històrics i documents dels Arxius de Protocol de Barcelona, vol III 1980 o L. Castañeda, des d'una altra perspectiva, 'Apuntes para la explotación cuantitativa de los inventarios post-mortem en los análisis de la vida material' La història i els joves historiadors, pp 147-155

(215)- De tots és sabut que és un dels recursos troncats emprats per J. Nadal i E. Giralt en la seva obra sobre la població catalana i que han permès delimitar amb més precisió el fluxe de l'arribada de francesos al Principat. Vegeu La població catalana, pp 49-66

(216)- Per al cas de la província de Lleida disposem ja d'alguns estudis modelics en aquest sentit com són les tesis de llicenciatura llegides a l'Estudi General de M.A. Serrano Fio Estructura socio-professional de la ciudad de Lérida después de la guerra de Sucesión (1716-1759), (1982), de Lluïsa Pla, L'estructura socio-professional de Lleida (1793-1815), (1986) de M.J. Vilalta, Balaguer a la Catalunya Moderna Creixement econòmic i estabilitat social (segles XVII-XVIII), (1986) i d'Angel Solana, Creacimiento económico y familia en las Borgees Blanques en el siglo XVII, (1987) juntament a altres en curs d'elaboració

(217)- J. Nadal i A. Saez, "La fecondité à Sant Joan de Palamós (Catalogne) de 1700 à 1859", Annales de Démographie Historique, 1972, pp 105-113

directes, poques coses més s'han fet pel conjunt del territori català (218). Així les coses, cal delimitar quina ha estat la trajectòria i components que han actuat en el desenvolupament del segle XVI al Principat.

El punt de partida fou crític. L'època baix-medieval és pot definir com un dels períodes més turbulents de la història de Catalunya, on es desmuntà un dels primers i més avançats "estats-nació" europeus, en paraules de P. Vilar. Des del 1333, "lo mal any primer", fins les darreres dècades del segle XV, el muntatge de la potència marítima del Principat s'estroncà de manera irremediable per la incapacitat de mantenir un creixement tan potent sense transformar les bases estructurals de l'entramat social (219). La seguida de pestes i catàstrofes que conformaren el calendari del període tenia un abast colpidor (220) i la societat, en conjunt, es va veure profundament trasbalsada i

(218)- La majoria dels estudis realitzats semmarquen on els límits dels segles XVII i XVIII per tal com sovint la precarietat dels registres sobre tot de mortalitat així ho imposa. Cal destacar els estudis de M.T. Ferrer "Resultat de l'estudi de la fecunditat a una parròquia catalana: Sant Feliu de Llobregat al segle XVII" Manuscrits num 2 Barcelona, 1985 pp 129-144 A. Torrents La població de Sant Pere de Riudebitlles de 1675 a 1799 tesi de llicenciatura inèdita Barcelona Universitat Autònoma, 1983 Facultat de Geografia i Història J.M. Planes, Demografia i societat de Tàrraga durant l'Antic Règim tesi doctoral inèdita, Barcelona Universitat de Barcelona, 1987 Facultat de Geografia i Història; "Metodologia i Demografia Històrica Tàrraga segle XVII-XVIII" Pedralbes num. 2 Barcelona, 1982 pp 251-256 P. Garcia, C. Launer, L. Martínez, C. Manuel "Comportamientos demográficos en torno a la fecundidad en la Abrera del siglo XVII" A.P.C.H.M.C. vol I pp 101-111, V. Gual, Vida i mort a la Conca de Barberà (Rocafort de Queralt segles XVI-XVIII) Tarragona, 1988 i els diversos estudis de M.A. Martínez Rodríguez "La nupcialidad en Vilanova i la Geltru en el siglo XVIII" Pedralbes num 2 1980 pp 93-111 "La nupcialidad de Vilanova en el siglo XVIII" Pedralbes num 4 1984; "Niveles de fecundidad en Vilanova i la Geltru en el setecientos" A.P.C.H.M.C. vol I pp 45-55

(219)- Per a una visió més àmplia sobre el tema vegeu C. Batlle La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV Barcelona, 1973 C. Carrere 1380-1462 Barcelona, un centre econòmic en època de crisi Barcelona, 1977-78, S. Sobrequès i J. Sobrequès La guerra civil catalana del segle XV. Estudi sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitja, Barcelona, 1973 i J. Vicens Vives, Història de les Remences (segle XV), Barcelona, 1978 C.E. Dufourcq "El període de l'expansió i de les crisis (1276-1472)" J. Nadal Ferreres i Ph. Wolff (dir.) Història de Catalunya Barcelona, 1973 pp 320-353 T.N. Bieson Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana, Barcelona, 1988 esp 174-200 entre altres i sense oblidar les troncales aportacions de P. Vilar (vegeu nota següent)

(220)- Ningú no ha caracteritzat i interpretat millor els esdeveniments el període que en P. Vilar quan parla de "Dos siglos de catástrofes demográficas" a "El declive catalán de la Baja Edad Media. Hipótesis sobre su cronología", a Crecimiento y desarrollo Barcelona, 1980⁴ pp 254-256 i més àmpliament, a Catalunya 18... vol II pp 141-224

convulsionada (221). Segons les quanties censals, del 1359 -moment en què el país ja havia sofert les primeres embranzides de la pesta negra- al 1365, es va passar de 85.222 focs a 95.868. Més tard, al 1378, la davallada seguí el seu camí i s'arribà a 78.114, amb una pèrdua anual de l'1,2%. El 1497 significà la punta més exagerada de la trajectòria del descens amb 55.541 focs, és a dir, 40.328 menys que al 1365 (222). L'espectacular declivi va ser fruit dels resultats d'una profunda desorganització rural i urbana que va acabar en una guerra civil, els acords de finalització de la qual (Sentència Arbitral de Guadalupe i Capitulacions de Pedraibes) van sentar les bases que definiren l'evolució social posterior en els temps moderns. Com diu J. Nadal, a principis del segle XVI, Catalunya era "un món per omplir" (223) i aquest fet, en part, és el que explica la vitalitat posterior i serveix per a definir la línia clara de desenvolupament avançat de les perifèries en oberta expansió i transformació al llarg del segle XVIII (224)

En revisar les quanties ens adonem de la realitat de l'expandiment al 1515 eren 59.967 els focs, que s'incrementaren fins a 67.327 al 1553, data del més important dels fogatges del segle, quantia

(221)- En un estudi força original A. López de Meneses va intentar recopilar tots els signes socials que parlen ben a les clares de la desfeta implicada en el procés de contagi de la Pesta Negra arribada dels territoris europeus. Així es poden constatar indicadors indirectes com siguin despoblaments continuats en el territori que dificulten una eficaç defensa, defuncions de personatges il·lustres, notaris i altres individus clau en la vida de les ciutats, disminució de la renda pública municipal, ocupacions il·legals de bens sense propietari, saquejos de cases buidades per la pesta, abandonaments de cases i conreus per desfetes familiars, tendència a la pujada dels salaris per manca de mà d'obra, agitacions socials i atacs a les jueries, potenciació del nombre de matrimonis en segones nupcies, etc. L'estudi és bona prova de què a manca d'altres recursos, mai no és del tot impossible conèixer l'estat de la població en un moment determinat. Vegeu A. López de Meneses "Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón" Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón, VI, 1956, pp. 291-435.

(222)- Són totes xifres aportades per J. Nadal: "El redreç demogràfic de Catalunya en el siglo XVI" VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Cerdeña, 1957), Madrid, 1959, pp. 875-876.

(223)- J. Nadal: "La població catalana als segles XVI i XVII", p. 52.

(224)- Per a una revisió del segle vegeu C. Martínez Shaw: "La Catalunya del siglo XVIII bajo el signo de la expansión" a R. Fernández (ed.) La España del siglo XVIII, pp. 65-131, pels aspectes poblacionals pp. 67-70; per la proposta de definició de les pautes del model mediterrani referim novament l'article de J. M. Pérez García: "La demografía española peninsular del siglo XVIII", pp. 6-11.

que va seguir en auge, ja que el cens inquisitorial del 1567 recomptà un total de 75.571 focs (225) i, a més, segons les estimacions de J. Nadal, al 1626 es podien comptabilitzar 118.750 focs (226). El procés comportà una indubtable densificació de la població del territori que passà de 7,5 a 14,8 hab./Km², llunyana, malgrat tot, de la que havien assolit els territoris castellans en l'època del seu màxim apogeu i més propera a la de territoris com el País Basc.

Fins aquí, les quanties globals semblen no deixar ombra al dubte respecte a la tendència general; cal, però, delimitar millor els processos interns més directament lligats a les realitats estructurals de base de cada un dels diversos territoris del Principat. Quan J. Nadal es qüestionava, al 1957, sobre el que havia passat en la segona meitat del segle XVI, enmig d'un dessolador desert interpretatiu, constatava, a través de certes evidències de creixement local, que la màxima vitalitat es concentrava en el període entre 1576 i 1625 (Creixell: 3,5 individus/any), fet ratificat per algunes corbes baptismals de la mateixa seguida cronològica i per la potència de l'onada migratòria (227). Calia delimitar la causalitat del procés d'increment poblacional en dues vessants: els frens i els agents. Entre els primers, no era qüestió de menystenir els efectes de les pestes (228), dels allotjaments militars amb la inevitable pressió fiscal que comportaven i de l'expulsió dels moriscos (229). Entre els segons, assolien

(225)- Les quanties del cens són recollides per R. Garcia Cárcel Historia de cataluña, vol II pp 20-

21

(226)- Son xifres recopilades per A. Simón Terrés, "La població catalana...", p. 3

(227)- J. Nadal a l'article anteriorment citat "El 'redreç' demogràfic de Cataluña...", pp 876-880

(228)- Seria bo recordar aquí que la pesta dels anys 1530, entre moltes altres del primera meitat de la centúria, va suposar, juntament a freqüents crisis de subsistència, un cop molt fort a l'estabilitat de l'evident "redreç". Vegeu V. Pérez Moreda, Las crisis de mortalidad..., pp 249-250 i A. Simón, "La població catalana...", quadre núm. 5, p. 13 on es resumeix la segida dels avisos de contagi que es varen produir a Barcelona segons les informacions del "Diari de l'antic Consell Barceloní" i les "Rubriques de Bruniquer". A Lleida, la caiguda de la natalitat en aquesta data és espectacular.

(229)- Per un més detallat balanç vegeu H. Lapeyre, Geografía de la España..., pp 119-133 i 138 qui quantifica una pèrdua sobre unes 5.000 persones, cosa que, al seu parer, enmig de l'indubtable creixement del

un paper cabdal el factor migratori, amb els francesos com a protagonistes estel·lars, juntament a la potència de la vitalitat natalista (230). A aquesta inqüestionable realitat de base, la recerca recent a aportat matisacions. Alguns han intentat demostrar un important grau d'ocultació en el cens del 1515 cosa que posaria en qüestió la vitalitat de la primera meitat de la centúria (231), encara tímidament fluctuant i afeblida després de tanta catàstrofe temps enrera. En seria una bona mostra l'esmoreïment en què restà sumida la ciutat de Girona (232) i, probablement, també les evidències de l'interior lleidatà que més tard verificarem, a diferència del que fou habitual en les comarques litorals de Barcelona i el camp tarragoní (233). A més, si bé ningú no questiona la importància fonamental de la migració francesa envers el territori, en plena força entre 1540 i 1620 (234), les motivacions de la qual van ser comunes

segle implica una escassa importància de la qüestió monaca a Catalunya matisa clarament les primeres interpretacions de J. Reglà

(230)- Tal és el plantejament que proposen J. Nadal i E. Giralt a "Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717" Estudios de Historia Moderna III 1953 pp 232-284

(231)- Són matisacions aportades per J. Andreu "Creixement demogràfic i transformacions econòmiques al Priorat (segles XVI-XIX)" El Penell num 3 1989 i M. Planas La població de l'Alt Empordà en l'antic règim demogràfic tesi de llicenciatura inèdita Barcelona Universitat Autònoma 1985 Facultat de Geografia i Història ambdós citats per A. Simón a "La població catalana" p 6

(232)- La ja certament copiosa tasca de recerca dels investigadors gironins així sembla demostrar-ho A. Simón ho resumeix en una explícita cronologia: 1515-1540 com a fase depressiva 1540-1630 expandiment i 1630-1717 o canvi de signe i letàrgia demogràfica (A. Simón La crisi del Antiguo Régimen en Girona Bellaterra, 1995, p 33) En altres estudis les conclusions són similars "Girona sembla ser una ciutat en crisi sense creixences espectaculars de població" (R. Alberch i A. Simón "Evolució demogràfica de Girona en els segles XVI i XVII a través dels registres parroquials" i "Economia i la població gironina segons el fogatge de l'any 1558" Girona a l'època moderna: demografia i economia Estudi General, num 2, Girona, 1982 pp 11-57)

(233)- A. Jordà Fernández a "L'època moderna (segles XVI-XVII-XVIII)" a E. Olivé (dir.), Història del Camp de Tarragona i El Tarragonès Tarragona, 1989 p 63 ratifica el creixement de la ciutat que passa de 854 focs al 1553 a 1.217 a 1582 També J.M. Porta Balanya verifica la importància del creixement a Montblanc "En 1515 ja es mostren signes de recuperació () Se li computen 300 focs però l'augment més vigorós no arriba fins a 1553, amb 372 focs quasi bé cent més que a finals de segle XV" ("Una aproximació a la població de Montblanc: estat de la qüestió (segles XIV XV XVI i XVIII)" Primer col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat, Tarragona, 1979 pp 42-43) i V. Gual Vida i mort a la Conca de Barberà, pp 82-83, on la recuperació, minsa fins el 1515 és prou important el 1553 per aportar sols algunes puntualitzacions locals També F. Olivé i A. Moreno "Valle i la seva importància en la demografia històrica del Camp. L'edat moderna, 1507-1819", Monografies Vallengües, núm 3 1985 pp 75-106 i D. Juliano, "Evolució demogràfica de Barberà de la Conca", Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, VII, 1985, pp 47-113

(234)- Des de les obres pioneres de Nadal i Giralt, La poblacion catalana de 1553 a 1717 i La immigració francesa a Mataró al segle XVII Mataró 1966, fins tot un seguit d'obres posteriors, centrades en àmbits locals concrets, és moll el que ja s'ha escrit sobre el tema. Vegem també E. Moreu-Rey Els immigrants

a les anteriorment exposades pel cas d'Aragó, també cal valorar la presència de nombrosíssims desplaçaments interns en recerca de treball, la majoria de les vegades d'unes comarques a altres, que tenien destacada incidència en el funcionament del mercat matrimonial (235) i que contribuïren a definir una clara xarxa de jeraques urbanes, en funció de les disponibilitats de l'oferta d'una feina segura i un salari sucós.

A principis del XVIII, la densitat de la població havia augmentat arreu i, si bé la realitat majoritària de l'hàbitat continuava éssent rural (236), s'havia produït una desigual redistribució del creixement segons la situació econòmica de cada una de les diverses zones del Principat. La urbanització i progressiva densificació de la zona litoral i central tenien molt a veure amb la manera com es va configurar l'establiment d'una específica xarxa urbana als voltants del pol d'atracció que fou la vitalitat econòmica de Barcelona (237). De moment pel que fa al XVI, resulta evident que la continuïtat en el creixement poblacional es va

francesos a Barcelona, segles XVI-XVII. Barcelona 1959. J.M. Solà Morales. "La immigració francesa a Olot, segles XVI-XVII". XLII Congrés de la Federació d'historiadors del Llenguadoc, Mediterrani i Rosselló. Montpelier 1970. J. Codina. "La immigració francesa al Delta del Llobregat, 1400-1700". XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. El Prat de Llobregat 1980. P. Vives i J. Comas. "La immigració francesa a Vila-rodon, segles XVI-XVII". Quaderns de Vilaniu. V. Valls 1984. pp. 149-156. Resulta evident que encara se saben molt poques de la manera com el fenomen va afectar a les terres de ponent.

(235)- M. Sánchez. "La família rural al Vallès (segles XVII-XVIII)". L'Avenc num. 60. Barcelona 1983. pp. 71.

(236)- Com diu J. Iglesias, el 1553 sobre el 68,43% (49.786) dels focs estaven en nuclis que en tenen menys de 200. 12,07% (8.779) estan entre 200-500 i 19,5% (14.188) són superiors a 500. (El fogatge de 1553, vol. I, p. 111).

(237)- La vertebració de tots aquests processos es part fonamental per a entendre el procés de desenvolupament posterior. "A Catalunya l'evolució del percentatge urbà entre el 1515 i el 1717 ha estat definida pel retrocés. Però la regressió deixa de presentar-se com un procés contradictori al conjunt de la Europa Occidental quan s'observa l'elevat percentatge urbà de la Catalunya de 1515 -un 16,2%- i també que el percentatge urbà el 1717, encara que més pròxim a la proporció europea, la supera 12,3 front d'un 11,9-. El retrocés relatiu de la població urbana al Principat, que té lloc correlativament a la conjuntura expansiva del segle XVI, ens sembla, en definitiva, la història d'una assimilació al model d'equilibri població rural-població urbana característica de l'Europa Occidental de l'època, un fenomen coherent amb la reorientació de l'economia i la societat del Principat vers l'Atlàntic. Nadal ha destacat com sense el reforçament de la demografia catalana al llarg de la conjuntura expansiva del segle XVI -fins el 1620-30- seria difícil d'explicar l'expansió del segle XVIII i el procés de transformació demogràfica al Principat." P. López Guallar, "Estructura familiar i canvi demogràfic a Barcelona, 1516-1857: la gènesi de la societat urbana moderna" a Historia del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'història urbana del Pla de Barcelona, vol. I, Barcelona, 1985. p. 170.

assolir, en primer lloc, perquè el punt de partida era el suficientment baix com per a què la relació població-recursos es trobés molt lluny de l'estat de saturació a què semblarà arribar, a principis del XVII, en algunes contrades. J. Nadal parlarà d'un "món ple", cosa certament perillosa en els marges d'un model demogràfic de tipus antic. En segon lloc, per la conjuminació de dos factors vitals de cara a la potenciació de l'augment poblacional: d'una banda, unes elevades taxes de natalitat (sempre amb desiguals fluctuacions territorials i temporals), enmig d'una nupcialitat amb inestables anades i vingudes i una certa moderació en la mortalitat (238) i, sobretot, d'altra banda, la força d'una potent onada migratòria, que tenia en un territori buit i amb necessitat de reconstruir-se la sortida a moltes persecucions i misèries. En tercer lloc, el més important. La tasca de reconstrucció que, des de la desfeta baix medieval, es va anar produint en tot el territori, amb diferents escales i intensitats, no va ser important solament perquè no s'estroncà amb brutalitat a les darreres dècades del segle XVI, com passà a Castella, sinó perquè permeté sentar unes sòlides bases que, lentament, propiciarien, després d'un nou difícil període crític en els anys centrals del sis-cents, l'avançada arrencada de finals del segle XVII i l'expandiment del segle XVIII. Al XVI, el creixement, al XVIII les potencialitats del desenvolupament, serà definitivament el temps de les perifèries.

(238). És important tenir en compte que com resumeix A. Simón, en el cas català, la mortalitat ordinària -en estreta correspondència amb les condicions econòmiques i socials- resulta un factor més determinant en l'evolució demogràfica que no les grans mortalitats dites "catastròfiques" ("La població catalana", p. 12), afirmació totalment ratificada per R.S. Smith, "Barcelona 'bills of mortality' and population, 1457-1590", *The Journal of political economy*, XLIV 1936, pp. 84-93, esp. p. 92 i per J. Danti, "Les crisis de mortalitat a la Catalunya pre-litoral", pp. 75-82. Amb tot, no es pot deixar de banda la seva indubtable presència sobre tot per la manera com van actuar com agents desestabilitzadors a mitjan segle XVII. Vegeu entre altres J. Nadal, "L'última pandèmia de pesta a Catalunya, 1650-1654", *II Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana*, Barcelona, 1977, pp. 19-38, M. Campa Surroca i M. Campa Clements, *La pesta de mitjans de segle XVII a Catalunya*, Lleida, 1985.

2.10- CONCLUSIONS.

Llarg ha estat un recorregut on la complexitat i la diversitat s'han convertit en les més fidels companyes de viatge. Cal ara recapitular i aportar algunes reflexions valoratives sobre el conjunt, perquè, un cop visualitzada la panoràmica, per tal de deixar plantejades algunes qüestions que encara precisen d'ulteriors aprofundiments. Estem davant de greus problemes que afecten el treball dels científics: entrebancs heurístics, desorganització en el plantejament de la recerca, discordàncies en les interpretacions... i, a la vegada, un passat històric el suficientment complex com per escapar-se, sovint, de veritats finals i visions globalitzants.

Una primera evidència ha quedat clara en la nostra exposició: les fonts documentals no ho posen fàcil. En primer lloc, ens trobem amb un greu problema: la qualitat i heterogenietat de la documentació censal. Estem als principis de l'estadística moderna, estem en un moment on els estats centralitzats donen -la Monarquia dels Austries com a prototipus- els primers passos en llur trajectòria d'assentament i, per tant, les preocupacions més greus en les ments dels reis i dels seus agents són de caire fiscal. Preocupacions tan evidents que ens han deixat tipologies absolutament diverses i, per tant, riques, en els models i motius dels recomptes poblacionals. Mes, de vegades, l'abundor imposa ombres molt fosques a la tasca de destriar el que entra en els llimars de l'ocultació, en la infra o supervaloració -sempre intencionada en funció dels interessos de la institució encarregada del recompte-, en la verificació inequívoca del pes d'una societat plagada de privilegis, desigualtats i

racismes diversos, que augmenten el rigor per a la gran majoria i el dilueixen per a uns pocs. Sempre, davant de qualsevol dels balanços, les precaucions han de ser tan extremes que la certesa final no és altra cosa que un somni llunyà.

A més, la realitat parroquial no ens dóna molt majors esperances. A ningú no s'amaga que una de les preocupacions profundes que van moure la difusió del moviment contrarreformista va ser l'estat d'ignorància d'un clergat poc cultivat, en lletra i en costums. L'aplicació de la normativa trentina no sempre es va poder desenvolupar amb èxit, tot i que, també, cal dir que són moltes les mostres de registres recopilats abans de ni tan sols imaginar que les inscripcions serien objecte de legislació d'obligatori compliment. Els baptismes -sortosament, ja que són els evidenciadors més propers a la trajectòria d'evolució del poblament- són els més difosos en recopilació i en conservació, els matrimonis són, en general, més tardans i les defuncions acostumen a ser de deficitari control arreu. Les irregularitats en la conservació i qualitat de totes dues tipologies documentals marquen un dels primers infranquejables límits a l'abast potencial de la tasca d'investigació, més encara en dates tan avançades com el segle XVI.

I, parlant d'investigació, tenim ja sobre la taula el segon dels temes en conflicte: la perillosa desorganització metodològica. Sovint, és millor, té més valor, alguna cosa que el no res, cal, però, ser una mica més cautes. Les complexes discussions escolàstiques entre mètode agregatiu anglès i reconstrucció de famílies francesa se solventen en la gran majoria de les monografies hispàniques en una via intermitja en què cada investigador -sortosament en nombre, dia a dia, creixent- fa el que les fonts documentals li deixen, la cronologia dels ritmes acadèmics li

imposen i el que la seva formació de base li permet. Deixem de banda, ara i aquí, la sempre conflictiva valoració de l'abundant tasca duta a terme per molts pacients erudits locals que, moltes vegades, troben en l'estudi de la població el camp trillat per a explaiar-s'hi amb tranquil.litat i atreviment. Deixem, també, a un costat molt especial, els brillants i insubstituïbles treballs, realitzats pels grans mestres, qui, enmig de notabilíssimes mancances en la investigació de base, han entrat en el complex món de la síntesi, de la visió general, amb aportacions que són base troncal de qualsevol plantejament d'estudi sobre el període que ens ocupa.

Centrem-nos, per tant, en el món de la recerca universitària. Entre la pacient tasca de direcció, precisada d'esperits gairebé heroics, i la dura feina de l'investigador, massa sovint solitari, a la manera del corredor de fons, i preocupat per mil i una circumstàncies i exigències de la docència, la recerca, la vida acadèmica, la migradesa i pauperisme editorial i tants altres elements a considerar, ens trobem amb un desert intermig on la tendència a l'aïllament és la norma. La manca de discussió i debat és el "modus vivendi" més extès en una estructura universitària, enquillossada abans d'hora com és l'espanyola. La base quotidiana de les opcions metodològiques s'articula, massa sovint, entorn a polèmiques entre departaments diversos sobre la millor adequació d'uns concrets criteris i pautes de recerca a seguir que, al darrera, no tenen altra cosa que conflictes humans amb noms i cognoms, o bé a rivalitats provocades per les petites hegemonies a assolir a través del "privilegiat" món de l'acadèmia. La possibilitat de traçar de manera conjunta un esbòç de pla d'investigació és un somni impossible d'assolir, tant per raons materials com humanes.

Així les coses, cal, en tercer lloc, donar un cop d'ull al balanç del que sabem: a les línies evolutives de la població peninsular en l'estat actual de la recerca. Hi ha una primera asseveració a fer: la població peninsular al segle XVI creix de manera fortament destacada pertot arreu. Les elevades taxes de creixement intercensal calculades en qualsevulla de les regions històriques, amb valors superiors, sovint, a les taxes europees de l'època, ens en donen prova. Tot i amb això, la gran dificultat se centra en arribar a un consens final sobre la quantia global de la població de les Espanyes a les darreries del segle XVI, moment en què ja ha tocat sotre la vitalitat imperial. Qualsevol valoració que no s'autoqualifiqui, d'entrada, com provisional i indicativa, és de dubtosa acceptació. Els grans mestres han dit la seva, cada un d'ells justificant i raonant amb precisió els motius diversos que permeten donar per bona una o altra xifra. Així, al final del cinc-cents, les quanties estimades de la població peninsular podien fluctuar des dels 6,6 milions de J. Nadal, als 9,9 de J.P. Le Fiem, passant pels 6,8 d'A. García Sanz, els 7,7 d'A. Domínguez Ortiz, els 8 d'A. Molinié Bertrand, els 8,1 de F. Ruiz Martín i V. Vázquez de Prada, els 8,5 de J. Lynch (239) o els 9,8 de J. Ruiz Almansa (240), entre altres. Tal diversitat no és prova d'incertesa, sinó que posa sobre la taula els dos problemes anteriorment plantejats: mancances i heterogeneïtats documentals i disparitat en els criteris de l'anàlisi demogràfica, juntament a una diferent valoració de la situació de la conjuntura socio-econòmica (posada en evidència en el moment d'acceptar uns o altres coeficients multiplicadors per a transformar veïns en habitants).

Però, és ben cert que cercar desesperadament una xifra final de població no sigui el més interessant, ni tan sols el més necessari.

(239)- Quanties recollides per J.M. Pérez García, "La historiografía en demografía histórica." p. 47

(240)- J. Ruiz Almansa, "La población de España en el siglo XVI." p. 120

Probablement, en aquest terreny, ja s'ha dit el més important que es podia aportar i no és precís, de moment, donar molts més toms al voltant d'una matèria peculiarment insoluble. Cal, per tant, aprofundir en altres àmbits de recerca, encara amb molt futur per endavant. Cal, primer, delimitar millor els comportaments i els desenvolupaments desiguals dels territoris peninsulars. No es tracta de formular rígids models amb fronteres i cronologies molt ben delimitades, sinó entendre la complexitat interna de cada una de les parts d'aquest repetidament caracteritzat com a mosaïc peninsular. Després, s'ha d'entrar en més detall en la peculiar i conflictiva relació que s'estableix entre l'atracció urbana i el despoblament rural, crucial per a entendre posteriors enderriments, i, també, és necessari treure l'entrellat del balanç implicat en el conjunt dels moviments poblacionals, tant en les distàncies curtes (fluxes camp/ciutat), com en les llargues (sortida cap Amèrica, arribada dels francesos, moviments ètnic-racials...). Factors aquests dos darrers que han d'aportar molta llum a la interpretació del resultat i repartició final del verificat i indubtable creixement poblacional que presenta tan rellevants irregularitats arreu. Aquesta feina inicial precisa encara d'endagar molta de la lenta i sempre difícil trajectòria de recerca de base.

Així les coses, cal revisar els camins de l'auge. Les quanties recollides en el quadre núm. 2, recopilades per F. Ruiz Martín i revisades per J. Nadal, posen clarament de manifest moltes de les diversitats que al llarg de l'exposició d'aquest capítol hem intentat de palesar. Ens trobem, així, amb uns potents creixements en la zona nord, Galícia al capdavant seguida de les terres del litoral cantàbric; un expandiment, aviat efímer, de l'ampli conjunt de les terres castellanès, vital i fràgil al nord i més pausat i sòlid a mesura que es baixa cap el sud; una

situació de clar esmorteiment de les terres nord-orientals, País Basc, Navarra i Aragó; i un punt de partida mediocre, però amb fortes potencialitats, en les terres del litoral, des de Múrcia fins el Principat català. Aquesta geografia, aquesta territorialitat no es justifica solament per les quanties finals de població, sinó -més important- pels encara escassament explorats comportaments que afecten els ritmes de la natalitat, la nupcialitat i la mortalitat, a través d'una institució que precisa de molt més pausada atenció: la família. Al cap i a la fi, resten moltes, massa, coses a dir sobre totes aquestes questions, no solament des del punt de vista de l'anàlisi estrictament demogràfica, sinó des de la dissecció profunda de les estructures econòmiques, socials i culturals, en les seves més íntimes interdependències, sense deixar de banda tots i cada un dels retalls de vida quotidiana que s'amaguen al darrera. Cal, per tant, des de la necessitat ineludible de conèixer els mòbils de l'evolució i el canvi social, donar respostes a preguntes clau sobre endarreriments crònics, estructures socials enquilossades i desenvolupaments territorials desiguals. El camí, sortosament, ja té fites fonamentals en el recorregut; no obstant roman obert als aventurers exploradors i el futur és el millor company de l'esperança de trobar i desenvolupar noves vies de treball conjunt, nous mecanismes i àmbits de discussió i noves perspectives d'investigació i valoració.

QUADRES DE LA PRIMERA PART.

**QUADRE NQH. 1 - ESTRUCTURA INFORMÀTICA DE LA FITXA DE BUIDAT
DE BAPTISMES I CASAMENTS.**

1- BAPTISMES.

Structure for database: C:\DBASE4\BATEIG.DBF
Number of data records: 27.254

Field	Field Name	Type	Width
1	ANY	Character	4
2	PES	Character	3
3	NON	Character	15
4	COGNOM1	Character	15
5	COGNOM2	Character	15
6	SEXE	Character	1
7	NONPARE	Character	15
8	PROFPARE	Character	15
9	PROCPARE	Character	25
10	NONPARE	Character	15
11	PROCPARE	Character	25
12	PAREIGNOR	Character	1
13	BESSONS	Character	1
14	CONVERSIO	Character	1
** Total **			152

2- CASAMENTS.

Structure for database: C:\DBASE4\HOME.DBF
Number of data records: 4356

Field	Field Name	Type	Width
1	FICNA	Numeric	5
2	DATA	Date	8
3	HN	Character	15
4	H1	Character	15
5	H2	Character	15
6	HPROF	Character	15
7	HSTAT	Character	1
8	HLLOC	Character	25
9	HDOM	Character	4
** Total **			104

Structure for database: C:\DBASE4\DONA.DBF

Number of data records: 4356

Field	Field Name	Type	Width
1	FICHA	Numeric	5
2	DATA	Date	8
3	DN	Character	15
4	D1	Character	15
5	D2	Character	15
6	DPROF	Character	15
7	DESTAT	Character	1
8	DLLOC	Character	25
9	DDGN	Character	4
10	DVNON	Character	15
11	DV1	Character	15
12	DVPROF	Character	15
** Total **			149

Structure for database: C:\DBASE4\PARNONE.DBF

Number of data records: 3187

Field	Field Name	Type	Width
1	FICHA	Numeric	5
2	PNM	Character	15
3	PHPROF	Character	15
4	PNSTAT	Character	1
5	PNM	Character	15
6	MHES*AT	Character	1
** Total **			53

Structure for database: C:\DBASE4\PARDONA.DBF

Number of data records: 3472

Field	Field Name	Type	Width
1	FICHA	Numeric	5
2	PNM	Character	15
3	PDPROF	Character	15
4	PDESTAT	Character	1
5	PDN	Character	15
6	MDESTAT	Character	1
** Total **			53

Structure for database: C:\DBASE4\FAMILIA.DBF

Number of data records: 4356

Field	Field Name	Type	Width
1	FICHA	Numeric	5
2	DATA	Date	8
3	PROFTEST11	Character	10
4	PROFTEST12	Character	10
5	DISPENSA	Character	1
6	TDISPENSA	Character	1
7	NOTARI	Character	25
8	NOTES	Character	45
** Total **			106

**QUADRE NÚM. 2 - EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE LES ESPANYES AL
LLARG DEL SEGLE XVI (1530-1591).**

REGIO	POBLACIÓ EN MILERS				CREIXEMENT	
	1530	%	1591	%	ABS.	%
Galícia	263	5,59	504	7,59	241	1,07
P. Basc/Navarra	268	5,70	296	4,46	28	0,10
Asturies	81	1,72	133	2,00	52	0,62
Castella/Lleó*	1552	33,03	1667	26,45	335	0,67
Castella/La Manxa	614	13,06	1145	17,26	531	1,03
Extremadura	305	6,49	451	6,50	146	0,64
Andalusia	762	16,21	1067	16,18	305	0,55
Múrcia	74	1,57	115	1,73	41	0,73
Corona de Castella	3919	83,41	5595	84,40	1679	0,59
València	273	5,81	360	5,42	87	0,45
Aragó	255	5,42	310	4,67	55	0,35
Catalunya	251	5,34	354	5,48	113	0,61
Corona d'Aragó	779	16,58	1034	15,59	255	0,41
Espanya Peninsular	4.698		6.632		1934	0,57

* Inclou les actuals províncies de Santander i La Rioja.

Font: Segons F. Ruiz Martín, "La población española al comienzo de los tiempos modernos", Cuadernos de Historia. Anexos de la Revista Hispania, núm. 1, 1967, pp. 189-202 i J. Nadal, La población española, siglos XVI-XIX, Barcelona, 1984, p. 73.

PART II
LA VIDA...

CAPÍTOL 3

**LA POBLACIÓ DE LLEIDA AL SEGLE XVI A TRAVÉS DE FOGATGES
I CENSOS GENERALS**

CAPITOL 3- LA POBLACIÓ DE LLEIDA AL SEGLE XVI A TRAVÉS DE FOGATGES I CENSOS GENERALS.

Parlar de quanties absolutes de població si no es pot entrar massa sovint en el terreny de les hipòtesis que mai assoliran una definitiva verificació. Si aquesta afirmació ha quedat certament demostrada pel conjunt peninsular, no és menys certa pel cas de la ciutat de Lleida.

Els territoris de la Corona d'Aragó formaven -és de tots sabut- una unitat política amb la Corona de Castella des de la celebració d'un transcendental casament, fet que no va trasbalsar en essència la manera de viure de les gents de dos regnes amb estructures socio-econòmiques profundament similars. S'ha pogut verificar, amb sobrada amplitud, que les ciutats castellanes, de qui directament depenia la vitalitat d'una fiscalitat reial sovint abusiva, eren les que més vegades van ser objecte de recomptes diversos per tal de conèixer l'estat i quantia de la població contribuent. No és aquesta la tònica comuna a les altres comunitats, especialment les forals. Deixant de banda els recomptes del segle XVIII, cal dir que solament disposem d'un cens complet i mínimament fiable com a indicador de les quanties de la població en els dos primers segles de la modernitat. El fogatge de 1553 és la millor de les eines documentals al nostre abast per a establir dades susceptibles d'arribar a ser versemblants. No obstant, la menor qualitat heurística no

impideix que puguin ser emprats altres reculls poblacionals, elaborats amb criteris diversos, que permeten depurar les característiques de les tendències evolutives del poblament. Quins són aquests recursos?

Quantitativament, la Baixa Edat Mitja està molt millor dotada que els segles XVI i XVII. Es conserven tres recomptes fonamentals: el de 1359, el de 1378 (amb un de molt proper i poc fiable al 1376) i el de 1497, també elaborat per als territoris del Regne d'Aragó (1). El segle XVI s'inicia amb les dades del fogatge de 1515 que no tindran continuïtat fins el 1553, el principal dels censos del segle. La resta dels reculls que es conserven són de molt menor exhaustivitat i fiabilitat, tot i que permeten emmarcar les tendències generals de l'evolució del poblament. El primer d'ells prové d'una preocupació poc demogràfica: és un cens elaborat per la Inquisició al 1567, els documents originals del qual es troben a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid i han estat publicats per en R. García Cárcel (2). Altres dades provenen de col·lectes d'impostos amb datació diversa en funció del moment en què cada un dels diversos Consells locals ordenaven la recaptació. Per a la ciutat de Lleida, tenim notícies de tres recomptes. Primer, un fogatge realitzat per ordre de les Corts de Montsó al 1547 (3) amb noves consignacions pel 1552 i 1564.

(1)- Les quanties i l'ur crítica es poden trobar en l'estudi de J. Iglésies "El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV" VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Cerdeña, 1957) Madrid 1959, pp 247-270. En termes comparatius amb les referències posteriors del segle XVI vegeu del mateix autor Distribució comercial de la població catalana a la primera meitat del segle XVI, Barcelona, 1957. Cal atorgar aquí que, si bé les quanties oferides pels censos baix medievals poden ser objecte del mateix tipus de crítiques que qualsevol altre recompte censal d'Antic Règim, el que no és tan segur és la fiabilitat en la datació, parer que va ser expressat per P. Vilar, tot i acceptant la cronologia aportada per J. Iglésies "ce qu'il y avait de moins sûr dans les trois fouages, c'étaient leurs dates. Une minutieuse critique chronologique fondée sur les limites de seigneurie, a permis alors de considérer le recensement dit de 1376 comme issu des Corts de Tortosa (1363) avec reprises de certaines données des Corts de Cervera (1359-1360). Le document de 1376 conserve sa date. Celui qu'on avait daté de 1359 doit être de 1331" ("Quelques problèmes de démographie historique en Catalogne et en Espagne", Annales de démographie historique, 1965, p. 17-18).

(2)- R. García Cárcel, Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII, Barcelona, 1985, pp 20-27.

(3)- A.H.M.L. (Arxiu Històric Municipal de Lleida), Llibre de's depòsits de les pecunies pertanyents a l'Hospital General de la pnt. ciutat de Leyda procedes axi per luycions de censals com altres, 1539, Reg. 31.

Segon, de la col·lecta d'un impost cobrat pel "maridatge" de l'any 1618 (4). I, en tercer lloc, amb datació més tardana, ja en plena crisi bèl·lica del segle XVII, d'una contribució per foc a la construcció de fortificacions de 1639 (5). Des del fogatge de 1553 fins el veïnat de 1717, el Principat no va ésser objecte d'una tasca global de control de les cases o de les gents que el poblaven, malgrat que al 1626 es va realitzar un cens que sols s'ha conservat per algunes comarques de la Catalunya central (6). Per tant, si la cronologia censal queda ja clarament delimitada, cal ara intentar resumir el balanç derivat de les sempre incertes quanties i, el que és més important, valorar quines són les grans tendències que defineixen les fluctuacions en el nombre de les gents que, en aquest llarg segle XVI, van poblar la ciutat de Lleida

Els darrers anys de l'Edat Mitjana van ser durs en totes les contrades del Principat. La pesta era una de les grans ombres que planava sobre la vida quotidiana dels homes i les dones de l'època. Aquesta, però, era una companyia ineludible que ja, gairebé, no sorprenia. La misèria i l'esmoreïment provenien de la desfeta que va suposar arreu un llarg període bèl·lic que va fer sortir a superfície fortes tensions acumulades, tant en els camps com a les ciutats. A Lleida, els darrers anys del segle XV amunteguen, després d'un breu lapse de prosperitat, una llarga seguida d'anys de penúria productiva i una perillosa alternança

(4)- Xifres recollides per J. Lladonosa en base a les dades consignades a A.C.A. (Arxiu Corona d'Aragó) reg. 2601 any 1618 foli 125 r. Libre de les col·lectes del maridatge en lo Principat de Catalunya y Comtats del Rosselló y Cerdanya. Vegeu Història de Lleida, vol. II Tàrraga, 1974 pp. 376-377

(5)- Tal referència ens ha estat gentilmente cedida per Toni Pasaciu qui prepara la seva tesi doctoral sobre el municipi en els temps dels Austries. A.H.M.L. Consells Generals 440 foli 132 r. 5 de Març de 1639

(6)- Es tracta del tant en vegades citat cens que va estudiar A. Pladevall ("Un cens general de Catalunya de 1626 fins ara desconegut" Ausa, Vic 1973 pp. 3-13) i que va servir de base a J. Nadal per a proposar una hipotètica quantia de la població del Principat per aquesta data evidenciant una certa tendència a l'expansió.

d'assots pestilents que deixen la ciutat en "déficit" (7). La trajectòria de la població a través de les dades censals permet ratificar l'evidència de la davallada demogràfica, tant a Lleida com al seu entorn proper (vegeu quadre núm. 4). Si deixem de banda les quanties que es desprenen del fogatge del 1376, que semblen a totes llums exagerades (8), es pot verificar un certa estabilitat en el poblament de la ciutat al llarg del segle XIV, que s'estroneja bruscament a finals del segle XV. No entrarem aquí en el debat sobre si tal o qual quantia de focs és més o menys encertada; la realitat és que, com deia R. Altamira, citat en planes precedents, no hi ha efectives possibilitats heurístiques d'arribar a un acord mentre s'estiguin barrejant conceptes tan imprecisos com una divisió comarcal definida amb criteris actuals (9), una delimitació territorial incerta agrupada en col·lectes (que, en el cas de Lleida, al 1359 i 1376 és vegueria i al 1378 bisbat) (10) i

(7)- En paraules de J. Lladonosa: "la decadència i despoblament persistirà a Lleida durant els darrers vint anys del quatre-cents. Ni la pau ferranina, ni les mesures autocràtiques no contribuiran gairebé gens a deturar la davallada econòmica social i demogràfica. Lleida liquidarà la seva vida medieval amb déficit" (Història de Lleida, vol II p. 15). Valoració idèntica a la proposada per: E. Mut i Remolà quan diu que "El siglo XV fue fatal para toda la economía en general y para la agrícola en particular. En 1458 se declaró una peste y en el asedio que le puso Juan II se desarticuló de tal forma el consumo y la producción que hasta bien entrado el siglo siguiente no logró recuperar el auge de tiempos prósperos" (La vida económica en Lleida de 1150 a 1500, Lleida, 1956 p. 75). Vegeu el resum de la cronologia anual dels indicadors crítics en el quadre núm. 3.

(8)- Diu P. Vilar: "il existait un troisième document, daté de 1376 dont les chiffres étaient nettement plus hauts" ("Quelques problèmes de démographie historique" p. 17).

(9)- No és un problema a menystenir ja que l'arbitrarietat de la definició territorial és probablement un problema de base geogràfica sobre el qual caldria reflexionar amb més amplitud. Tota societat controla, sota criteris propis i peculiars, la fragmentació de l'espai que li serveix de suport físic i material. En la Catalunya moderna, el cas és notable: "Als nostres aïlls no hi ha dues nòmines de població anteriors al segle XIX que tinguin divisions coincidents. Unes són establertes per vegueries, comissions o col·lectes, unes altres per bisbats i d'altres per col·lectes i vegueries d'extensió diversa a les dels fogatges anteriors i encara a les darreries del segle XVIII la distribució es fa per corregiments. A partir de 1833 fins ara, els censos es publiquen a base de la divisió provincial, amb l'única excepció del que realitzà la Generalitat l'any 1936 que s'estructurà de la mateixa forma que ara nosaltres utilitzem. Tot plegat dificultaria enormement fer les comparacions entre unes i altres estadístiques si no disposéssim d'una unificació de departaments, damunt la qual puguem vessar totes les nòmines". Vegeu J. Iglésies, El fogatge de 1553, pp. 25.

(10)- Tal i com consta en les referències aportades per J. Iglésies "El poblament de Catalunya", p. 250. Cal dir a més que la col·lecta de Lleida no sempre consta del mateix nombre de ciutats ja que J. Iglésies en la seva transcripció del fogatge de 1553 inclou 73 pobles mentre R. Garcia Cárcel en computa 72 en el cens de 1567.

uns límits urbans imprecisos en què hom no sap mai si incloure les partides veïnes o considerar-les com a nuclis de població autònoms (11).

Com dèiem entre 1359 i 1378, la població del Segrià i la de la Col·lecta de Lleida davallen, mentre la de la ciutat sembla mantenir-se estable. Els efectes de la crisi, tot i ser comuns arreu, es noten molt més tardanament a les ciutats perquè, en una primera etapa, la ciutat segueix éssent un pol d'atracció, d'acumulació de nousvinguts, de proveïment més segur i de major protecció per a gents trasbalsades enmig de tants i tant greus conflictes. L'entorn rural rep durament els efectes de la sotragada, mentre la ciutat sembla no perillar. Tal realitat, però, no durarà gaire. Les dades del 1497 no deixen resquici per a dubtar de la gravetat de la situació. El Segrià perd al voltant de 400 focs, la Col·lecta de Lleida al voltant de 2.000 i Lleida ciutat entorn als 350 (12)

La brusquetat de la davallada urbana s'explica molt fàcilment si recordem que, al llarg de l'Antic Règim, en circumstàncies difícils, la ciutat és un bon aixopluc per la seva major capacitat de proporcionar seguretat i protecció, tot i que aquests seran elements que, a la llarga, perdran valor des del moment en què aviat passa a ser un molt eficaç focus de difusió de contagis i nucli de conflicte humà davant la

(11)- La inclusió en les sumes censals del conjunt de territoris adjunts al terme estricta de Lleida pot en determinats casos incrementar les quanties recollides en els recomptes i fogatges ja que no sempre hi consta la totalitat de les àrees depenents del nucli urbà estricta. En conjunt les parts són: parròquia de Sant Joan, parròquia de Sant Llorenç, parròquia de Santa Maria Magdalena, parròquia de Sant Andreu, parròquia de Sant Martí, parròquia de la Suda o de Sant Pere de la Seu, Barri de la Morena, Raval del Cap-Pont, Vilanova i Palau de l'Horta, Raimat i Sucs (Capitol), Rutes i Les Torres de Sanui. Vegeu J. Liadonosa, Història de Lleida, vol II p. 189

(12)- Segons J. Iglésies, Lleida perdria 340 focs i segons J. Liadonosa, 384. Si la comparació intentem establir-la en termes d'igualtat, hem de seguir emprant les dades del primer dels autors ja que la població que es recompta al 1378 incloïa tots els termes del municipi de Lleida (Vilanova i Palau de l'Horta, Sucs, Raimat, Rutes i Torres de Sanui), mentre que els 747 focs que accepta J. Liadonosa tenen únicament en consideració la ciutat estricta, cosa que suposa una molt més quantiosa pèrdua de 466 focs amb una davallada propera al 50%. Cal tenir sempre molta cura pel que fa a les diferents realitats territorials en el moment de ponderar recomptes que poden potenciar els efectes d'una hipotètica davallada. Reviseu les quanties ofertes en el quadre num. 4

precarietat dels recursos. Lleida no era precisament aliena a aquesta realitat i el poder públic se n'encarregarà prou bé d'intentar tenir cura, a través d'una molt sucosa normativa municipal, de tots els agents perillosos. El control dels productes que es venien al mercat, la vigilància de l'arribada de forasters, les normes d'higiene dictades (era corrent, per exemple, llençar les "aigües brutes" des de les finestres cap el bell mig de la via pública sense avis previ) no fan més que parlar de les enormes pors al contagi que la dura realitat quotidiana havia gravat en la mentalitat dels qui governaven la ciutat i que s'havien anat acumulant després de llargs períodes de mortalitats, impossibles de reprimir ni amb aïllaments, ni amb mesures sanitàries extremes (13).

Sens dubte, 1497, igual que a la resta del Principat, és un dels punts més baixos de la història demogràfica d'aquestes terres. És més, es pot considerar com el simbòlic punt final d'una llarga sèrie d'anys negres que es van iniciar al 1481 (14). Les greus incidències d'aquests anys permeten plantejar dubtes sobre les quanties ofertes per les dades censals. J. Lladonosa consigna referències diverses de lletres dels paers als Diputats de Catalunya per tal d'assolir algun tipus d'exempció fiscal. Aquesta realitat permet fer pensar que, probablement, hi podia haver un recompte de focs disminuït per tal d'obviar les exigències impositives (15). En qualsevol dels casos, tant la davallada efectiva en el nombre consignat

(13)- Del conjunt de les 140 ordinations "Santes i Comunes" dictades el 1559, 17 reguen el control de qualitat dels productes que es venen a mercat, 23 protegeixen els drets del consumidor davant adulferracions i productes que no estiguin del tot conformes, 14 dicten normativa per a mantenir la higiene dels carrers i places públiques i 6 intenten de protegir el ciutadà dels agents de perill que puguin venir de l'exterior. Vegeu A. H. M. L., Llibre d'Ordinacions de la Ciutat de Lleida ("Epitome ordinationum civitatis Ilerde") 7 d'Abril de 1559. Secció Manuscrits, Reg. 13

(14)- "Durant aquells anys de liquidació de la Lleida medieval, la pesta apareixia a tongades, alguns cops quasi amb tanta virulència com en les grans epidèmies de segle XIV. El flagell contribuï tant com les bandes de fets a la persistent disminució de la població.", en paraules de J. Lladonosa, Història de Lleida, vol. II, p. 45.

(15)- J. Lladonosa, Història de Lleida, vol. II, p. 96

de focs, com la possibilitat que aquests estiguin conscientment encoberts, no diuen res més que el que sempre cal tèmer i valorar dels recomptes d'Antic Règim: primer, que són realment indicatius de l'estat de la població en un moment concret del seu passat històric i, segon, que mai no es pot deduir un certesa final pel que fa al nombre d'habitants, per les nombroses tipologies d'ocultació probables. A partir d'aquí, un ccp solventats, almenys formalment, alguns dels principals conflictes socials i econòmics que feien perillar l'estabilitat de la convivència, un nou aire envaeix els carrers i places de les ciutats. J. Nadal va parlar d'un "món per omplir", sobre el qual es va assentar una puixant trajectòria que no va ser altra cosa que un "redreç espectacular".

Els primers decennis del cinc-cents semblen transcórrer sense esdeveniments notables. La gent a penes s'ha enfortit el suficient com per a propiciar un potent creixement natural. A més, encara cuegen assots periòdics de cicles pestilents que permanentment fan perillar l'estabilitat de la població. A Lleida, sobre els anys 20 i, més tard, en el pas a la tercera dècada, els avisos de contagi són freqüents, les autoritats han de pendre mesures i les corbes de natalitat palesen l'evidència dels estralls. L'epidèmia dels anys 30 és greu a tota Catalunya i totes les ciutats en surten bastant malparades (16). Aquests i altres elements desestabilitzadors són els que es trasllueixen en l'evolució de les quanties censals. Des del 1497 a 1515, la recuperació es fa sentir en tots els indicadors numèrics, tant de les gents del Segrà (de 2.440 a 3.064 focs),

(16). * 1530 es señalado en Barcelona, lo mismo que en el País Vasco como uno de los años en los que la epidemia logra hacer los mayores estragos * (segons dades de V. Pérez Moreda, Las crisis de mortalidad en la España interior, Madrid, 1980, p. 249). R.S. Smith computa més de 6.000 morts en el període comprès entre març i juliol a Barcelona ("Barcelona 'bills of mortality' and population, 1457-1590" The Journal of Political Economy, t. XLIV, 1935, p. 86). Aquesta data suposa un dels pocs casos que, en la taula de contagis i avisos de contagi elaborada per A. Simón Tarrés, es considera l'assot epidèmic de pesta com a contagi general, categoria que en el decurs del segle XVI solament serà compartida pels de 1558 i 1589-90 (Vegeu A. Simón Tarrés, "La població catalana a l'època moderna", exemplar no publicat, p. 13).

com de la Col·lecta de Lleida (de 2.929 fins 3.795), com de dins de les muralles (segons les diferents referències es passa de més de 800 a quelcom més de 1.100 focs). La vitalitat de la recuperació des d'un nivell tan baix és fàcil de justificar. Amb posterioritat, les coses tornen als ritmes normals d'una demografia de tipus antic afectada per nombroses i freqüents sotragades. És més, el ritme tan potent de principis de segle (sempre matisable a causa dels problemes heurístics dels censos), s'alenteix al llarg de la primera meitat de la centúria. En el conjunt català, es pot parlar de creixement moderat, al voltants d'un 20%, clarament contrastat amb el 75% resultant de l'evident acceleració de la segona meitat de la centúria (17).

Les xifres d'aquesta moderació en terres lleidatanes es poden concretar en les següents quanties. El Segrià passa de 3.064 focs a 3.180, és a dir en guanya 116, fet que en nombre d'habitants suposa un augment de 12.256 a 12.720 habitants (18). La Col·lecta de Lleida veu expandir-se el nombre de focs en 230 (de 3.795 a 4.025), cosa que implicarà que el nombre d'habitants passi de 15.180 a 16.100. A la ciutat, les coses són quantitativament més complexes per tal com és difícil d'establir un acord sobre quines siguin les xifres reals de focs urbans (reviseu novament el quadre núm. 4). Cal incloure partides que, avui, ja no són del terme?, ens hem de cenyir als límits estrictes de la demarcació parroquial?, quina de les quanties és la realment correcta?. Si ens atenem exclusivament als límits marcats per l'espai estrictament urbà, l'emmarcament que agrupa les principals demarcacions parroquials, juntament al raval de Cap-Pont i la moreria, l'evolució d'aquesta primera

(17)- A. Simón Torres, "La població catalana", p. 3

(18)- No entrarem aquí en la llarga polèmica sobre l'elecció d'un coeficient multiplicador. Optem per la proposta de J. Nadal d'emprar un coeficient 4 per tal com és probablement el més ajustat a les realitats i límits del creixement poblacional de l'època a Catalunya.

etapa del segle es pot qualificar també de tranquil·la i moderada. Al 1515, el nombre de focs era lleugerament superior al mil·leni (1.086 segons Lladonosa), cosa que permetria quantificar el nombre de lleidatans en uns 4.344. Alguns anys més tard, trenta-vuit per ser més exactes, al 1553, són molt pocs més els que poblen l'interior del recinte emmurallat. La quantia que aporta J. Iglésies de 1.109 focs, rectificada a la baixa per J. Lladonosa en 1.086, ens permet censar un total d'individus entre 4.392 i 4.436, xifres que suposen un migrat augment inferior als cent individus i que comporta una molt baixa, gairebé nul·la, taxa de creixement intercensal entre un 0,029% i un 0,052% (19)

L'augment de la població no es fa precisament enmig de folgances. Els lleidatans, depenents majoritàriament d'una economia bàsicament agrària, i amb un destacat sector artesanal, no viuen en una esplendent prosperitat. Les amenaces impositives exteriors són temudes i, moltes vegades al llarg del segle, els ciutadans demanen exempcions dels pagaments derivats d'un fogatjament (1536, 1556, 1560) (20). Referències documentals properes al fogatge de mitjats de segle, ens evidencien, novament, la tasca d'ocultació dels focs que els consellers, teòrics representants de la ciutadania, sovint podien "colar" a les autoritats fiscals del Principat. És aquest i no altre el sentit que cal atorgar a una quantia tan a la baixa com la tributació del 1547 amb 986 focs o una altra molt propera del 1552 on es computa un total de 817 focs i mig o el 1564 amb 818 en total (21). El creixement és, sovint, compromès

(19)- Agraïixo aquí la paciència i valuosa tasca de col·laboració del Dr. Francesc Nadal en calcular els valors d'aquesta i de les restants taxes de creixement a través dels censos i de la natalitat.

(20)- J. Lladonosa, Historia de Lleida vol II p. 187

(21)- Vegeu les consignacions de pagaments en A. H. M. L. Libre dels depòsits de les pecunies s. f.

Un cop que ens enfrontem amb les dades del cens de 1553, ens hem plantat ja a la meitat de la centúria i, a partir d'ara, un passadís de fosc documental s'obre als nostres peus. No hi ha dades censals que ens permetin certificar la potència del redreç demogràfic de la segona meitat de la centúria. Nadal va qualificar la situació de "gran laguna documental que va de 1553 a 1717" i l'única manera efectiva de sortir del dubte era emprendre el dur camí del treball sobre les dades parroquials, camí que nosaltres seguirem ben aviat (22). Però, enmig del buit, qualsevol cosa abans que perdre les esperances. Tot i que no es conserven censos generals, alguna cosa sí ens ha quedat referida a la ciutat de Lleida, malgrat que la seva fiabilitat sigui, si més no, dubtosa. Entrem-hi amb més deteniment, ni que sols sigui per donar un més efectiu suport a les tendències que puguem comprovar en base a les corbes baptismals.

Disposem, amb una curiosa seguida cronològica, de tres censos: 1553, 1559 i 1567. Tindrem, per tant, algunes dades més, ni que sigui a nivell indicatiu. Oblidem, per un moment, la nostra preocupació directa per l'estat de la població lleidatana i obrim un petit parèntesi per a reflexionar sobre les possibilitats d'aquestes eines documentals. Les quanties del 1559 provenen d'un recompte que va estar recopilat i publicat per un capelà especialista en arxius Tomás González, a qui Ferran VII va confiar la reorganització de l'Arxiu de Simancas. El cens, és ja de tots sabut, és una de les principals eines per a quantificar l'estat de la població del Regne de Castella en la darrera dècada del segle XVI. L'apèndix final, on incorpora les dades de la resta dels antics regnes, ha estat molt

(22)- J. Nadal, "El 'redreç' demogràfic de Catalunya en el siglo XVI". VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Cerdeña, 1957), Madrid, 1959, pp. 876-877 i J. Nadal i E. Giralt, La población catalana de 1553 a 1717. La inmigración francesa et autres facteurs de son développement, Paris, 1960, pp IX-XIV

escassament emprat perquè, sovint, reproduïx càlculs d'anteriors recomptes molt llunyans en el temps. Segons la transcripció que en fa J. Ruiz Almansa, les dades del Principat són del 1559, cosa que ens fa pensar que, en realitat, no són més que una còpia, amb certes diferències, de les quanties del més important dels fogatges, el de 1553. Una valoració idèntica mereix, al nostre parer, el cens inquisitorial que publica R. García Cárcel. Hauria estat per a nosaltres molt més senzill extrapolar la informació oferta per a la col·lecta de Lleida en els tres recomptes i d'aquí deduir una línia molt clarament definida d'evolució del poblament. Mes, si hom revisa amb deteniment les quanties del total català compilades en el quadre núm. 5, l'única via de treball rigorosa per la que hom pot optar és acceptar un estat de la població simbòlic, però proper a la realitat, per al 1553 i unes dades de referència pròximes, sense més a dir

Cal justificar els perquès d'aquesta opció J. Nadal i E. Giralt deien al 1960, constatant les greus mancances documentals i referint-se a un cens del 1644, trobat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que

"...en l'an 1644, à l'occasion de la répartition d'un nouveau tribut général, on procéda à une copie simplifiée du "fogatge" de 1553. Entre la copie et l'original, on observe un nombre fort réduit de divergences, dues sans doute à des erreurs du copiste. ." (23).

Havien passat molts anys i el document original encara servia de model: com no pensar el mateix de dos reculls tan propers en el temps al fogatge inicial?, qui s'imagina als membres del Sant Ofici recorrent pobles i ciutats per a saber l'estat i quantia dels seus habitants?. A més a més, si hom revisa les fluctuacions numèriques entre els tres censos (computades en el mateix quadre núm. 5), es pot pensar que tinguin alguna hipotètica similitud amb les tendències reals de la població?,

(23)- J. Nadal i E. Giralt, La population catalane p. IX

és plausible pensar que, en un territori on sembla que els indicadors econòmics i socials palesen una certa tendència clara al creixement, els seus efectius demogràfics, els seus focs, fluctuin de manera tan inestable en un període de temps tant exageradament curt?. Hom sap que la demografia d'Antic Règim és semblant, en el seu traçat gràfic, al perfil d'una agressiva serralada, però tampoc cal exagerar. Per tant, en conclusió, dues són les valoracions que, des de la nostra molt peculiar perspectiva, ens podem atrevir a proposar. La primera és que les dades de Tomás González s'assemblen més a una còpia, amb deficiències, del fogatge que a una efectiva tasca de recompte per part dels agents del fisc de la Monarquia i que les xifres del cens del 1567 solament ens atorguen la possibilitat de ratificar amb certesa que el volum total de la població catalana creix en el decurs d'aquest interval de catorze anys. La segona és que, tot i deixar constància del volum total de població, en focs i en habitants, que es computa per la col·lecta i la ciutat, no ens atrevim a deduir-ne tendències de davallada o estagnament per a Lleida, de la mateixa manera que no ho fariem per qualsevol altre dels territoris del Principat.

Així les coses, seguim sumits en la mateixa foscor de partida. L'acabament del segle se'ns presenta conflictiu a l'hora d'intentar esbrinar la manera com es comporta la gent, demogràficament parlant. Els testimonis dels viatgers de l'època que passen per la ciutat de Lleida deixen entreveure un cert optimisme en l'auge del nombre d'homes i dones que pul·lulen per la ciutat. J. Lladonosa ens transcriu algunes opinions que resulten significatives al respecte. El monjo portugués G. Barreiros diu que la ciutat, al 1542, té dos mil veïns, poc més o menys, i, més ajustat a la realitat, H. Cock, arquer holandès de Felip II, parla al 1585

de 1.500 ciutadans (24). En tots dos casos, el que sembla indubtable és que els locals i els nombrosos nousvinguts, que no gaudeixen del panorama d'una ciutat bonica i acollidora (25), omplen de bellugadissa i vitalitat el teixit urbà en què conviuen.

En conjunt, es pot dir que la ciutat creix a ritme similar i sota els mateixos impulsos que la resta del Principat. Són molt potents els aportats de gent vinguda de fora de les muralles, particularment gascona i del mateix entorn rural proper -realitat a ratificar més endavant-, però, les bases econòmiques no són pròsperes i l'equilibri de l'expandiment es manté a precari. Serà suficient qualsevol entrebanc per a que els signes de prosperitat trobin el seu sostre, entrebancs que, de vegades poden ser fruit de fallides productives, de flagells pestífers, de conflictes socials o institucionals, etc. Per tant, no podem sinó considerar l'evolució de la població, en la segona meitat del segle i primers anys del XVII, com fluctuant enmig d'una tendència clara i definida a un expandiment poc solid pel que fa a les bases que li donen suport. Les següents referències censals semblen donar carta de naturalesa a aquesta afirmació. Dels 1.109 focs que havíem comptat pel 1553 es passa a 1.639 al 1618. En nombre d'individus, suposaria créixer des dels 4.392-4.436 de mitjans segle XVI fins a 6.556, xifra que, amb tot, sembla no superar de manera aparatosa les quanties assolides en el període més expansiu de la Baixa Edat Mitjana i que comporta un significatiu augment en la taxa de creixement intercensal anual que es pot quantificar en un moderat 0,6%.

(24)- J. Lladonosa. Història de Lleida vol II pp 187 i 377

(25)- J. Lladonosa transcriu la sucosa i totalment comprensible impressió que la ciutat de Lleida produeix als ulls d'un viatger florentí qui diu que "la ciutat és petita i molt llesta en tots els aspectes". Són paraules de F. Guicciardini. J. Lladonosa. Història de Lleida vol II, p. 184

Podem, així, ratificar que el canvi de centúria no ha marcat la mateixa pauta de mort i crisi que va portar als castellans, sinó que permet la continuïtat d'aquest lent i favorable fluir típic de l'àrea mediterrània, encara que amb molt menor lluïment que el de la zona litoral. No oblidem que J. Nadal i E. Giralt van caracteritzar les terres del Segrià, les planes de Ponent, com la "Catalogne déficitaire" i, evidentment, no és una definició a menystenir en el moment de fer balanç. Pocs anys més tard, les coses hauran novament canviat. A mitjats de segle XVII, el panorama es tornarà ombrívol. Sotragaments de tot tipus faran perillar i posaran a prova l'alegre vitalitat del creixement del XVI. Les activitats econòmiques, l'agricultura principalment, evidenciaran una notable recessió que s'arrossegà llargament i que G. del Olmo ha dibuixat amb clara precisió (26), recessió que també palesaran les activitats artesanals i, en sentit ampli, el conjunt de la vida ciutadana. Quan al 1639, es reclama al municipi la participació en un pagament per a garantir l'estabilitat de les fortificacions són solament 998 els focs que tributen, xifra que, tot i acceptant un marge ineludible d'ocultació, ratifica la precarietat de la situació (27). La població de la ciutat s'ha reduït notablement, però, segur que eren alguns més dels 3.992 que es desprenen de les quanties del fogatge. Aquesta xifra significaria una pèrdua del 60% en el nombre de lleidatans, quantia que considerem exagerada, si més no perquè sembla

(26)- L'ingent aparell gràfic que va elaborar G. del Olmo, en la seva tesi de llicenciatura, no deixa ombra al dubte sobre la gravetat de la davallada productiva que es venia arrossegant des dels anys 20 del segle XVII i que s'agreuà notablement amb l'inici del conflicte bèl·lic en els anys centrals de la centúria, conflicte que posarà en qüestió sencament els guanys lentament assolits al llarg del segle XVI. Vegeu G. del Olmo, Las coyunturas agrarias en las tierras de Landa en el siglo XVII (1526-1706) tesi de llicenciatura inèdita, Lleida, Universitat de Barcelona, 1987, Estudi General de Lleida, pp. 252-263 i especialment els apèndixs gràfics del final del text pp. 284-446.

(27)- Diu l'acta del Consell: "se ordena de sa magestat es veu clarament ésser de sa real voluntat que per al reparo de les fortificacions del present Principat i Comtats () li acodesquen eo contribuequen dita Principat i Comtats dins dos anys en 10(0) 000 lliures ço es en 50 000 lliures cada un any pagant dita cantitat per fogatges a raho de 15 sous diners 1/3 per cada fogatge i com a esta ciutat li han entachat 998 fogatges que a dita raho importen 773 lliures." A.H.M.L., Consells Generals, 440, foli 132 r. 5 de Març de 1639.

que els darrers anys del segle XVII van transcórrer sota el signe de la recuperació i la progressiva revitalització, difícils d'assolir en el cas hipotètic que les forces humanes i materials haguessin caigut en un pou tan profund. Aquest, però, ja és un problema que cau fora del nostre àmbit cronològic de preocupació i que, en qualsevol dels casos, resta encara pendent d'una, fins a la data, escassament abordada recerca.

* * *

A poc a poc, hem intentat donar un primer cop d'ull a la trajectòria seguida pels homes i les dones de Lleida des del ja llunyà acabament dels temps medievals als de l'encara fosc inici de l'Edat Moderna. La població de la ciutat i de les rodalies va seguir en aquest llarg lapse de temps del seu passat històric ritmes molt similars als del Principat català, unitat polític-administrativa de la qual n'era una de les parts constituents. La ciutat de Lleida no va acaparar un destacat protagonisme en l'esdevenidor d'aquestes terres, però, sí era un important nucli d'aglomeració de gentes molt diverses. Era la quarta de les ciutats del Principat pel que fa a la quantia dels efectius humans, precedida per Barcelona, la capital, Perpinyà, centre neuràgic del món a perdre que era la Catalunya francesa, i Girona. Per dessota, tenia viles tant importants com les ciutats de Tortosa, Tarragona, Valls, Vic i Reus.

Al llarg de tot aquest període, els comportaments demogràfics no van tenir una trajectòria uniforme, sinó fluctuant com és habitual en les poblacions de les societats del feudalisme tardà. Després d'un segle XIV, encara pletòric de la vitalitat econòmica dels temps en què el Principat era una potència marítima, la població va rebre una dura sotragada que la va deixar en un dels punts més baixos mai viscuts amb

anterioritat. Al 1497, la població de la ciutat sembla fluctuar als voltants dels 3.000 habitants. La recuperació es notará directament en el creixement evident dels efectius humans i, així, al 1515, són 4.344 els qui viuen a l'interior del recinte urbà. L'estabilitat social i econòmica, barrejada amb algunes sotragades puntuals fa que un cert aire d'esmoreïment, un ambient de pausa ompli els ritmes de la dinàmica demogràfica, de tal manera que trenta-vuit anys més tard no hi ha a ciutat molt més que cent lleidatans nous i la quantia oscil·la entre 4.392 i 4.436, la qual cosa comporta una reduïda taxa de creixement intercensal als voltants d'un 0,029% i un 0,052%

El que queda de segle es viurà sota el signe de l'expandiment, encara que d'una manera molt més moderada que a la resta del Principat. A principis del XVII, 1618 per a ser més exactes, la població havia crescut fins a 6.556 individus, quantia que implica una taxa de 0,6% d'increment anual. Les bases de l'auge trobaran suport en la combinació de dos factors essencials a tenir ineludiblement en compte. Primer, s'estabilitza el creixement natural de la població local, és a dir, els lleidatans tenen més fills ja que les condicions econòmiques semblen no fer perillar notablement l'estabilitat de les economies familiars. I, segon, arriba a Lleida un potent contingent de gent que ve de l'entorn rural proper a la ciutat i, sobre tot, de les conflictives terres del sud de França. No avancem, però, els esdeveniments i deixem la valoració de tots aquests fenòmens per a les planes que segueixen.

CAPÍTOL 4

ELS COMPTES DE LA VIDA: ELS NAIXEMENTS

CAPÍTOL 4- ELS COMPTES DE LA VIDA: ELS NAIXEMENTS.

No hi possibilitats de creixement i transformació, no hi ha possibilitats de tutur per a qualsevol agrupament humà si no és capaç de fer germinar la vida. A les societats del feudalisme tardà, aquesta afirmació assoleix un força particularment important. Llargues han estat les discussions entre els demògrafs a l'hora de ponderar la importància ineludible que té l'estudi de la natalitat en el moment de definir les grans línies de creixement i de retrocés de la població, és a dir, les potencialitats i els frens del desenvolupament (1) Si la demografia té interès, no cal ni repetir-ho, és perquè es pot considerar com el primer dels símptomes que

(1)- J. Nadal i E. Giralt ponderen el paper de cada un dels factors: "Nuptialité, natalité, mortalité sont donc les trois aspects démographiques que nous pouvons reconstruire () Leur valeur est complémentaire puisque entre eux tous ils reflètent le cycle biologique complet: naissance, reproduction et mort. C'est un axiome que pour qu'on célèbre des unions matrimoniales durant une période de temps déterminé il faut qu'il y ait des gens en âge nubile, ce qui a son tour exige un processus ininterrompu de naissances, et, à l'inverse, pour que cette succession de naissances ne s'interrompe pas, il faut () l'union ininterrompue des deux sexes à travers le mariage. D'autre part, étant donné la caducité de la vie humaine, tant que durera la reproduction des êtres, les décès ne cesseront pas. C'est de cette façon que se montrent avec évidence les rapports entre les trois indices démographiques " i, ambdós es decanten pel que consideren fonamental en la definició del ritme demogràfic general de la població: "c'était la courbe des décès qui marquait le rythme démographique général. Il se produisait périodiquement de grandes hécatombes humaines dont le comblement exigeait une hausse des indices de natalité et ceci ne pouvait s'obtenir qu'à travers la rapide réorganisation des rangs matrimoniaux décimés ". La llarga cita és significativa de què tot i el general acord de la interdependència entre els fenòmens, la gran majoria dels demògrafs no s'estan de marcar la major incidència d'un d'ells considerat com a fortament condicionant per sobre de la resta. Es podria parlar de què, tradicionalment, hi ha hagut d'un cert debat entre natalitat/mortalitat com a opcions d'interpretació éssent més general l'acord de considerar la nuptialitat com a variable dependent (vegeu J. Nadal i E. Giralt, La population catalane, p. 6-7). Actualment, l'enfocament ha variat de manera substancial i l'intent de definició de patrons matrimonials (estat d'accés al matrimoni, taxa de fecunditat, celibat definitiu etc) ha clarificat molts conceptes tinguts com inamobibles, com el tan debatut de la fecunditat "natural". El règim matrimonial no és ja una variable dependent, sinó que ha assolit un protagonisme troncal en l'estudi dels comportaments demogràfics i socials (vegeu R. Rowland, "Sistemas matrimoniales en la Península Ibérica (siglos XVI-XIX). Una perspectiva regional" a V. Pérez Moreda i D. S. Reher (eds), Demografía Histórica en España, pp. 72 i ss).

ens permeten d'entendre els camins i les vies de transformació o d'endarreriment de qualsevol formació social (2). La passió pel nombre no amaga la necessitat de la interpretació perquè en el seu sí evolucions, tendències, cicles, conjuntures, índexs etc. assoleixen sentit i utilitat. L'estudi de l'entrellat profund dels indicadors demogràfics preocupa, té interès, en la mesura que és una primera peça ineludible per a entendre el funcionament conjunt de qualsevol societat. En el llindar, en el moment de donar els primers passos, els dos principals comportaments lligats a les expectatives vitals de qualsevol individu: el naixement i el casament (3).

Entrar l'anàlisi d'un fet com és l'inici de la vida dels individus de qualsevol temps i societat suposa passejar-nos immediatament per un ball de xifres infinit que no sempre es pot disseccionar amb la lleugeresa expositiva que hom voldria. Intentarem deixar el màxim possible de números a la seva taula d'origen i fer la nostra exposició el menys feixuga que sigui possible.

(2)- P. Vilar Crecimiento y desarrollo, Barcelona, 1960⁴ pp 38-39

(3)- Cal aquí fer una puntualització de mètode expositiu. Tot i que els comportaments demogràfics es desenvolupen de manera simultània i indestriablement lligada, iniciarem el recorregut a través de l'estudi de la natalitat, perquè suposa l'inici del cicle vital de l'individu. Algunes monografies franceses tenen una major tendència a donar els primers passos des del moment en què es constitueix un nou nucli familiar a través del matrimoni, les espanyoles opten majoritàriament per seguir el camí de l'individu des de la naixença, via que serà la que també emprarem nosaltres, tot i l'evident dificultat analítica de separar un fet de l'altre.

4.1- LES TRAJECTÒRIES.

4.1.1 - EL LLARG CAMÍ SECULAR: UN CREIXEMENT ALENTIT?

El primer que hom precisa saber és la manera com el llarg segle es va desenvolupar pel que fa a l'augment o retrocés en el nombre de nens i nenes que neixen a la ciutat de Lleida. Hem delimitat en plans precedents els ritmes, sovint esmorteïts, que, a través de les quanties censals i alguns indicadors econòmics, es podien posar de manifest com a característics de la trajectòria poblacional de la ciutat. Cal ara veure com els comportaments vitals de la gent certifiquen o posen en qüestió la primera de les imatges gràfiques que hem traçat sobre l'esdevenidor dels lleidatans al llarg del segle XVI

El primer pas a donar serà intentar revisar amb deteniment el que les quanties dels baptismes ens indiquen com a signes inequívocs de l'evolució del poblament (4). Quan hom pren les referències numèriques finals recollides, any a any, en el quadre núm. 6 i resumides per decennis en el quadre núm. 7, la primera impressió que es pot captar és la d'un ingent ball de xifres que fan impossible delimitar comportaments

(4)- Com diu J. I. Fortes Pérez " la evolución demográfica que sugiere la simple confrontación de los censos puede ser matizada comparándola con el aspecto tendencial de las curvas de bautismos. Esto exige aceptar como hipótesis previa: que una población evoluciona, grosso modo, al ritmo de sus nacimientos, lo cual es admisible en tanto en cuanto no exista limitación voluntaria de la natalidad i que a largo plazo, las tasas de natalidad varían poco en el tiempo para una misma localidad. Esta segunda hipótesis, condiciona la aceptación de la primera y ambas resultan admisibles en principio. De hecho, su aceptación es obligada si queremos llevar adelante una comparación con los censos del siglo XVI " ("La evolución demográfica de Córdoba en los siglos XVI y XVII (Presentación de fuentes y primeros resultados)" Actas del Primer Congreso de Historia de Andalucía. Andalucía Moderna. Tomo I, Córdoba, 1978-79, p. 372)

i evolucions (5). El treball sobre les dades en brut ens permetrà assolir les finalitats preteses.

L'evolució en el nombre dels naixements presenta, com és comú en totes les demografies antigues, dos trets molt peculiars. D'una banda, unes elevadíssimes taxes brutes de natalitat i, d'una altra, una trajectòria oscil·lant amb pujades i baixades de difícil interpretació si no es coneix ben bé el rerefons socio-econòmic que els hi dona suport. Pel que fa a la primera de les qüestions, cal dir que tal taxa, considerada pels demògrafs com un dels índexs primaris per a explicar comportaments poblacionals, presenta a la ciutat de Lleida valors notablement elevats al llarg del segle (6). Posada en relació amb les quanties de població que es desprenen dels fogatges, ens permet xifrar-la en un 57,8 per mil al 1515 (7), entre un 60,9 i 61,4 per mil al 1553 (8) i un 55,5 a les acaballes del segle (9). Són tots valors molt elevats que ens permetrien introduir conclusions molt similars a les de L. Dermigny qui proposa el concepte d'hipernatalitat com a fonament justificador de les bases del creixement poblacional o senzillament de la seva estabilitat (10). Les taxes de Lleida certifiquen una realitat comuna en les demografies antigues: cal una potent

(5)- Aquest model de quadre està elaborat seguint la proposta de L. Henry i M. Fleury per tal que sigui un bon punt de partida per estudiar el balanç anual del moviment poblacional i a la vegada, permeti un bon apropament a la delimitació dels comportaments estacionals de la natalitat i la nupcialitat. Vegeu M. Fleury i L. Henry Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien Paris 1965³ pp 102-105

(6)- Jiu H. Plessat " las tasas de nupcialidad, natalidad y mortalidad dan informaciones sugestivas aunque signen ser estas sobre los fenómenos correspondientes " (Introducción a la demografía, Barcelona 1965 p 178 i també El análisis demográfico Madrid, 1963² pp 194-195) i més explícit, L. Henry afirma que " el índice más simple y el más grosero relativo a los nacimientos es la tasa bruta de natalidad " (Manual de demografía histórica, Barcelona, 1963 p 46)

(7)- Aquesta taxa sobté del quocient entre els naixements del 1516 (un total de 251 (no hi ha referències dels del 1515), i el volum de població estimat a través de les dades del fogatge de 1515, és a dir 4 344 habitants

(8)- Taxes obtingudes a partir del quocient entre els naixements de 1553, un total de 270, i les dues quanties de població segons els fogatges: entre 4 392 i 4 436 habitants

(9)- Aquesta és una taxa irreal en el sentit que prové del quocient entre les naixements del darrer any del segle, 1600, amb un total absolut de 364, i la població estimada al 1618 de 6 556 habitants

(10)- L. Dermigny, a l'obra col·lectiva Histoire du Languedoc Paris, 1967 p 388

força de reproducció humana per tal de mantenir mínimament la continuïtat i estabilitat del grup davant les dures embranzides de la mort a través d'assots quotidians -com l'elevada mortalitat, adulta i, especialment, infantil- o periòdics -com les crisis de subsistència i els cicles pestilents (11)-.

Pel que fa a la trajectòria, només cal veure la representació de les dades en la gràfica num. 1 per a copsar la realitat de les fluctuacions. Vist sense més detall, aquest tipus de traçat es podria emprar per a qualsevol estudi demogràfic de l'època. Hom observa amb sorpresa sempre renovada que les corbes de natalitat de l'Antic Règim mantenen un traçat uniforme, enmig de la irregularitat, sigui quin sigui l'àmbit geogràfic i/o temporal que s'analitzi. Tant se val si ens trobem a l'anglès Colyton d'E.A Wrigley, com si ens tralladem a les renombrades ciutats franceses com l'Auneuil de P. Goubert, el Crulai de L. Henry, el Nantes d'A. Croix, la Marsella de H. Baehrel, el Ruen de J.P. Bardet, el Paris de J. Dûpaquier, l'Amiens de P. Deyon o bé als hispànics Valladolid de B. Bannassar, la Múrcia de F. Chacón, el Cáceres d'A. Rodríguez Sánchez, el Barbastre de J.A. Salas o el Sant Joan de Palamós de J.Nadal. Seria possible arribar a un incomptable nombre de referències sense variar la idea de la similitud dels traçats gràfics, cosa que, evidentment, parla amb indubtable claretat de la identitat comuna en la consolidació i desenvolupament d'un determinat tipus d'organització social i econòmica que és la que, al cap i a

(11)- La quantia i trajectòria de les taxes de natalitat de Lleida, tot i ésser significativament elevades, reproduïxen comportaments comuns en la gran majoria dels nuclis urbans i, per aquest motiu, no són més que un índex de què realment ens trobem en un cicle demogràfic de tipus antic. Teòricament, es consideren normals valors al voltant del 35-40 per mil que són propers, per exemple, als que troba B. Bannassar per Valladolid al XVI, però des del model teòric a les diverses realitats concretes la casuística de la diversitat és infinita. Diu J. Dûpaquier, " en raison de l'extrême rareté des couples stériles, une telle fécondité permettant d'approcher un taux de natalité de l'ordre de 40% " (Pour la démographie historique, Paris, 1984, p. 74)

la fi, dona carta de naturalesa ineludible a la definició de les peculiaritats de les demografies antigues (12).

Si les dents de serra del traçat no reflecteixen res més que les dures condicions a què estaven sotmesos els ritmes de la vida i la mort de les gents de les societats pre-industrials, cal que afinem els mètodes per aprofundir en la caracterització del que s'esdevingué en una ciutat com Lleida, immersa en un contexte territorial on sembla que el signe de l'expandiment i del creixement en el nombre dels homes i les dones és la tònica general de comportament.

Un primer i ineludible element serà calcular la tendència general seguida per l'evolució en les quanties de nens i nenes nascuts en el període que sigui objecte d'estudi (vegeu quadre núm. 8). En aquest moment, tenim ja una primera evidència pel que fa a l'evolució del poblament: al llarg del segle XVI, la línia que marca l'evolució de la natalitat defineix una trajectòria constant a l'alça (vegeu gràfica núm. 2) (13). Les anades i vingudes en el nombre dels nascuts no arriben a encobrir, en cap dels casos, que la tònica general del segle aportarà com a resultat final una taxa de creixement anual que es pot quantificar en un 0,4%, valor indicatiu respecte al conjunt del segle, més si el posem en relació amb les taxes de creixement intercensal obtingudes en planes precedents (14).

(12)- Per a una completa definició de les característiques del cicle demogràfic antic vegeu entre altres J. Nadal, La población española, siglos XVI-XX, Barcelona, 1984 pp. 11-18, P. Chaunu Historia cuantitativa, historia seral, Mèxic, 1987, pp. 303-323, J. Dupâquier, Pour la démographie, pp. 72-90, M.W. Finl, El sistema demográfico europeo, 1500-1820, Barcelona, 1989 pp. 27-42, M. Livi-Bacci, Historia mínima de la población mundial, Barcelona, 1990, pp. 50-105

(13)- La quantia a sumar anualment en el moment de definir la recta de la tendència es xifra en un 1,18, quantia certament simlar, per exemple, al 1,02 de Barbastro, calculat per J.A. Salas Ausens a La población de Barbastro en los siglos XVI y XVII, Saragossa, 1981, p. 135, i que deixa entreveure l'alça evident sota uns ritmes de certa moderació dibuixats clarament en l'escaesa inclinació de la recta de tendència.

(14)- Aquesta taxa ha estat calculada a través de la proposta de càlcul definida per R. Floud, Métodos cuantitativos para historiadores, Madrid, 1983³, p. 114

A partir d'aquesta primera dada, cal donar un pas endavant. La trajectoria seguida per l'evolució de la població està sotmesa a oscil·lacions profundament significatives que s'escapen a les possibilitats d'uniformització que es desprenen del càlcul i traçat de la trajectòria general. Els estadístics prou bé ho saben. La verificació de la tendència linial no és més que un primer pas en l'anàlisi de l'evolució poblacional a llarg termini. Les sèries que cauen en mans d'un historiador difícilment aconsegueixen la característica de la linialitat i, per tant, cal cercar, en una més petita escala, a través de quins cicles s'ha assolit aquest comportament final

Les possibilitats tècniques de donar un major sentit a les quanties absolutes enregistrades de cada esdeveniment demogràfic poden arribar a ser infinites, la qual cosa no sempre és garantia d'amplitud en la valoració i simplificació en el procediment. La demografia disposa, en el seu àmbit de treball, de nombroses i sofisticades metodologies dedicades a la dura tasca de donar sentit a unes xifres que, agrupades, han de servir per a interpretar els camins seguits per una trajectòria humana, al cap i a la fi. Les oscil·lacions evidents de la corba dels baptismes ens demanaven l'establiment d'una periodificació de ritmes

El primer dels procediments emprats ha estat la conversió dels totals absoluts anuals en xifres proporcionals a un dels anys de la sèrie, en aquest cas el 1520, triat en funció de dos criteris: primer, ser un dels primers anys de la sèrie secular i, segon, la seva relativa proximitat a la línia de tendència central (15). La gràfica núm. 3 que representa les

(15)- Qualitate que recomana R. Floud: "Expresar se: una serie tiene la ventaja de que es más sencillo observar cambios proporcionales cuando tenemos una serie de proporciones que cuando hay que realizar mentalmente la operación aritmética () Este procedimiento es apropiado cuando las unidades de la serie son difíciles de manejar () la elección del año base es crucial para utilizar las series de proporciones. Rara vez es posible encontrar una respuesta correcta al problema, aunque por regla general debemos escoger un año cuyo

quanties elaborades en el quadre núm. 8 resulta més entenedora de cara a l'establiment de periodificacions que la representació dels totals absoluts de nens i nenes nascuts al llarg del segle. Amb tot, no era, encara, suficient de cara a la definició d'una cronologia evolutiva delimitada amb major precisió i, cal, en aquest moment, procedir a una exposició justificativa dels mètodes, ni que pugui fer més feixuc el procés de la nostra argumentació.

La gran majoria dels demògrafs empra de manera tradicional el procediment de càlcul de les mitjanes mòbils sense cap tipus d'argumentació metodològica i amb criteris cronològics absolutament dispersos (16). L'intent de no assimilar eines de treball sense conèixer amb precisió les implicacions que puguin tenir en el tractament de les dades ens ha portat a una recerca sobre el criteri estadístic de la utilització de tal procediment de càlcul. L'ur utilització en aquest estudi respon al criteri de què, tot i distorsionar les dades en el sentit que és impossible delimitar un cicle fix en el traçat d'una tendència secular, l'agrupament en períodes interrelacionats facilita la tipificació de les tendències (17), cosa que es fa

valor esté cercano a la línea de tendencia central. También sería lógico elegir uno de los años centrales de la serie, pero por desgracia ambos requisitos pueden ser a veces contradictorios. Véase R. Floud, Métodos Cuantitativos, p. 143-145.

(16)- Per posar sols alguns exemples: J. A. Sales opta per un marge de 25 anys perquè el considera representatiu d'una distància generacional (La población de Barbastro, p. 141) criteri que també segueix R. López Batalla. Altres com H. Rodríguez Ferreiro i F. Chacón utilitzen un interval de 9 anys ("La demografía de Mio durante el siglo XVIII" A. J. M. A. C. H. Santiago de Compostela, 1975, p. 420; Murcia en la centuria del quinientos Murcia, 1979, p. 124). Mentre que J. I. Carmona García i J. Andreu i A. Simón agrupan períodes d'onze anys -els errors sols en la mortalitat, ja que per la natalitat utilitzen lapsos de cinc anys- (Una aportación a la demografía de Sevilla en los siglos XVIII y XIX, Sevilla, 1976, p. 179; "La población de Barcelona, siglo XVI-XVII" a J. Sobrequès (dir.) Historia de Barcelona, vol. III, exemplar no publicat, nota 90, p. 59). Per acabar altres autors les utilitzen però no deixen clar a partir de quin espai cronològic les calculen, entre els quals podem citar a J. M. Pérez García o J. L. Sánchez Lore (Un modelo de sociedad rural de Antiguo Régimen en la Galicia costera, la península del Sainés, Santiago de Compostela, pp. 78-86; Demografía y análisis histórico. Ayamonte 1600-1880, Huelva, 1987, p. 72). La llista exemplificadora del desacord en els criteris podria arribar a ser inagotable.

(17)- Les mitjanes mòbils intenten descobrir fluctuacions sistemàtiques en dades serials, però, per definició teòrica, impliquen que prèviament es conegui la periodicitat amb què es repeteix un cicle, cosa que és francament difícil de precisar en termes històrics. Diu R. Floud: "En la mayor parte de los ejemplos históricos resulta difícil saber cuál es la periodicidad del ciclo ()". Desgraciadamente el éxito de las medias móviles

clara i evident en el moment de presentar gràficament els resultats (vegeu gràfica núm. 4).

A través d'aquest llarg recorregut en la delimitació dels mètodes a emprar, podem arribar ja a periodificar el que es trobava en les nostres preocupacions de partida: la trajectòria de la natalitat al llarg del segle XVI a la ciutat de Lleida. La primera de les etapes la podem datar des dels temps de la Baixa Edat Mitjana fins els anys 20 del segle XVI. Ens troben enmig d'un període ple de fluctuacions en què, des d'un punt de partida molt baix, el volum de la natalitat es va expandint sense trobar un pols d'estabilitat. Estem plenament en el moment en què la societat catalana es recupera de les dures sotragades que va patir com a conseqüència de la desorganització estructural prèvia al canvi de centúria. La segona de les etapes és una de les més dures del segle. Des dels anys vint fins a finals dels anys quaranta, la població veu perillar llur estabilitat massa vegades. Els anys vint s'inicien amb dures pestes que es tranquil·litzen a mitjats de la dècada i que, no obstant, tornen a prendre virulència amb l'esclat dels anys trenta, el més dur del segle a Catalunya i, àdhuc, a Lleida. Només cal veure el volum de naixements de la dècada per a ratificar-ho. El 1530 suposa la punta més exagerada, a la baixa, de la natalitat al llarg de tot el segle. Sense lloc a dubte, les hecatombes de la mortalitat, els moments en què la natura equilibra els comptes amb un llapis vermell, són realment determinants en la submissió dels signes de la

depende en gran parte de la elección del período y hacerlo erróneamente puede conducir a resultados equivocados () otra dificultad del método de las medias móviles es que puede introducir fluctuaciones sistemáticas en una serie en la que no existían. Se necesita una investigación de sus efectos sobre las series históricas, entre tanto los historiadores han de tomar precauciones al utilizar el método con series temporales largas" (*Métodos cuantitativos*, p. 139-141. En aquest sentit, J. Dupaquier es manifesta també àmpliament escèptic pel que fa a la utilització d'aquest mètode de càlcul: "Avec les procédés des médianes mobiles, on finit par construire des courbes qui ne reposent que sur les données les moins significatives. En outre, leur allure est en grande partie fonction de la périodicité choisie" ("Statistique et démographie historique. Réflexions sur l'ouvrage d'A. Croix: Nantes et le pays Nantais au XVIe siècle" *Annales E.S.C.* vol. 30, num. 2-3, 1975, p. 396).

vida sota els de la mort. Si, en revisar les quanties censals, l'interval entre el cens de 1515 i el de 1553 evidenciava un notable esmorteïment, la natalitat ha permès de certificar el que havien permès copsar els agents del fisc del Principat.

A partir dels anys cinquanta un nou aire omple els comportaments dels lleidatans. No hi ha dubte que estem en el període més potent de la història demogràfica del segle. Fins 1576, punt d'una nova inflexió de poca durada, la ciutat veu créixer el nombre de llurs efectius humans. És el període més ple de vitalitat en el nombre dels naixements i, a la vegada, l'etapa on més significatiu és l'aport de gent que arriba de fora de les muralles. Les diverses representacions gràfiques no deixen ombra al dubte, en particular la que es deriva del càlcul de les mitjanes mòbils. Tal i com deia en R. Carande, els màxims de l'auge poblacional dels territoris peninsulars havien de trobar el seu punt de màxim d'expandiment en aquestes dates (18). A partir de 1576, la vitalitat s'estrionca de manera momentània. L'inici d'un nou cicle pestilent en els anys vuitanta, que no és coincident amb els ritmes de desenvolupament de la pesta atlàntica estudiada per en B. Vincent i V. Perez Floreda, marca un forta caiguda de la natalitat al 1586, moment a partir del qual es reinicia una trajectòria ascendent, en què les pestes solament marquen desgavells puntuals enmig d'una societat i una economia que no veu perillar la seva estabilitat i normalitat diària. El canvi de centúria roman encara en la foscor a l'espera de futures recerques (19).

(18)- Vegeu R. Carande Carlos V y sus banqueros vol. I, Madrid 1965² p. 63

(19)- Segons J. Nadal, les corbes de la natalitat de la ciutat de Lleida seguiran un moviment a l'alça fins al període 1631-1635, moment a partir del qual es produirà una caiguda en picat fins al 1661-65, punt d'inici d'una moderada recuperació. El "redreç" s'esgota cap als anys vint del segle XVII. Vegeu J. Nadal, "La contribution des historiens catalans a l'histoire de la demographie generale" Population num. 1, 1961, pp. 94-97

Aquestes quatre etapes significatives ens traslladen necessàriament a una ciutat on res no és esplendent en el vigor i potència del creixement i on, probablement, el tret distintiu vital sigui la normalització després dels durs sotragaments baix medievals i l'aprofitament del creixement general dels voltants, sense trencar la rutinària pobresa quotidiana, perquè, gairebé tot, segueix tal i com estava, fins a la "desesperació" (20). La sincronia amb el que passa als voltants de la ciutat és important en el sentit que Lleida es mou a ritmes similars als del Principat. Si comparem les tendències de la natalitat amb les d'altres parròquies catalanes, com les de Girona o Barcelona, el traçat gràfic del segle és idèntic al de Lleida, mentre que en la zona propera de les terres aragoneses els ritmes són uns altres molt diferents, realitat imprescindible a tenir en compte en el futur (21)

(20) El terme és probablement exagerat però d'altres en J. Lladonosa certifica que el segle XVI suposa un llarg període d'aniquilament, fossilització i tancament de les institucions locals i la dinàmica municipal alguna cosa implicarà en la manera com els ciutadans accepten el desenvolupament de la seva convivència diària. Vegeu J. Lladonosa Historia de Lleida pp. 193-206.

(21) Vegeu la corba pràcticament idèntica que dibuixa J. Nadal a La población española p. 22 i que certifiquen A. Simon i R. Alberch a 'Evolució demogràfica de Girona en els segles XVI i XVII a través dels registres parroquials' a 'Girona a l'època moderna. Demografia i economia' Estudi General num. 2, 1982 pp. 12-14 els quals donen una visió més aviat pessimista sobre el redreç del XVI català. Revisau també les dades que aporta R. Garcia Cárcel sobre les parròquies de Sant Just de Barcelona i Sant Salvador del Vendrell (Historia de Catalunya, vol. II, Barcelona, 1985 p. 29-30) i per la parròquia barcelonina vegeu també J. Andou i A. Simó 'La població de Barcelona.' pp. 8-10. En comparació la periodificació que sobre la mateixa font documental dona J. A. Sales res té a veure amb les ritmes del Principat: "alza moderada de 1551 a 1566 (...) A partir de 1566 se produce un descenso que tendrá una duración de once años y posteriormente un estancamiento hasta 1584. Desde 1585 se produce una espectacular alza en el número de nacimientos que durará hasta 1601." (La población de Br. bastre p. 141)